

BİR CUMHURİYET BAŞKENTİNİN DEĞİŞEN MORFOLOJİK YAPISI: ANKARA ÖRNEĞİ¹

Melike Boz Günay*, Ayşe Sema Kubat**

*İTÜ, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

**İTÜ, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Prof. Dr.

bozm16@itu.edu.tr, kubat@itu.edu.tr

Başkentler; ülkelerinin odak noktası olma ve simge kent karakteri taşımaları yönünden özel bir anlama sahiptirler. Bu yönüyle başkentlerin oluşum ve gelişim süreçlerine etki eden dönemler ve kararlar kritik öneme sahip konular olmaktadır. Sözü geçen dönemlerden başkentlerin morfolojik yapıları etkilenecek değişime uğramaktadır. Türkiye'nin başkenti Ankara da Cumhuriyet'in ilanından itibaren pek çok önemli tarihsel döneme tanıklık etmiş ve bu dönemlerin etkileri kentsel karakterine yansımıştır. Bu kapsamda çalışmada araştırılan başlıca soru, bir şehre başkent olma niteliği kazandıran özgün mekânların tarihsel dönemlerden günümüze dek varlıklarını ve anlamlarını devam ettirip ettirmedikleri üzerine olmuştur. Çalışmanın amacı, zamanla gelişen ve değişen Ankara'nın başkent karakterine yön veren tarihsel ve mekânsal özelliklerin morfolojik olarak değerlendirilmesidir. Buna yönelik geliştirilen yöntem kurgusunda, kentsel yapıdaki değişimin morfolojik olarak ortaya konulması hedeflenmiştir. Cumhuriyet dönemi ile birlikte Ankara'nın gelişimine etki eden farklı plan dönemleri haritalar eşliğinde incelenmiş ve önemli mekânsal alanlar tanımlanmıştır. Tarihi dönemler ile kent yapısındaki değişim; morfolojik analizlere sayısal bir boyut katarak objektif bir bakış açısı kazandıran Mekânsal Dizim (Space Syntax) Modeli eşliğinde değerlendirilmiştir. Böylece, Mekân Dizim yönteminin sunduğu analitik veriler ile, başkent in anıtsal ve karakteristik mekânları kanıtlanabilir bir çerçevede tespit edilmiştir.

Gerçekleştirilen analizler sonucunda, Ankara'nın 1920'li yıllar itibariyle öne çıkan anıtsal yönetim aksının günümüzde de varlığını koruduğu ancak; ticari ve idari potansiyelinin azalarak yerini yeni gelişen batı koridoruna bıraktığı gözlemlenmiştir. Başkent in Cumhuriyet dönemini temsil eden bu özgün aksın, son yıllarda gelişen ekonomik ve politik taleplerle birlikte günümüz Ankara'sında batı aksına doğru yöneldiği kanıtlanmıştır.

Mekân Dizim analizlerinin yön verdiği sonuçlar sonrasında, kentin değişen morfolojik yapısına mimari ölçekte de etki eden tipomorfolojik değerlendirmeler yapılmış ve Ankara'nın başkent karakterine yön veren alanların değişim süreci ortaya konulmuştur. Çalışma bulgularında, Ankara'nın başkent olma özelliğine yön veren ve tarihsel dönemler boyunca öne çıkan alanların günümüzde mekânsal niteliklerinin ve yapısal karakterlerinin kimi noktalarda yitirildiği kimi noktalarda ise önemli ölçüde farklılaşma süreci içerisinde oldukları tespit edilmiştir. Başkent Ankara'nın tarihten günümüze kadar geçirdiği değişimlerin ortaya konulduğu bu çalışma ile, bir başkenti kentsel ve mimari ölçeklerde morfolojik olarak değerlendirmenin önemi vurgulanmaktadır.

Giriş

Kentler, kaçınılmaz bir değişim ve gelişim süreci içerisindeydirler. Kentlerin değişiminde etkin bir yere sahip olan planlama ve tasarım kararları, tarihsel dönemlerden günümüze kadar kentleri analiz etmeye olanak tanıyan başlıca araçlar olmaktadır. Sözü geçen kararlar, kent formunu pek çok ölçekte etkileyerek kentin yapısal karakterini değiştirip dönüştürmektedir. Kentler gelişip değişirken, kentin morfolojik yapısı bu süreçlerden etkilenmektedir.

Zamanla farklılaşan ekonomik, politik, kültürel ve sosyal talepler, kentlerde değişim sürecinin araştırılmasını gündeme getirmektedir (Hall, 2006). Kentlerdeki değişimin analiz edilmesinde tarihsel planlama dönemlerinin şehirlere olan etkilerini analiz etmek önem taşımaktadır. Kentsel değişim olgusunu bir başkent özelinde araştırmak ise, bir ülkenin tanık olduğu dönemlerin kente etkilerini çeşitli ölçeklerde analiz etmeye olanak tanımaktadır. Başkentler, ülkeleri için bir temsil mekânı ve yaşanan tarihsel dönemleri günümüze dek aktaran simge şehirlerdir. Türkiye'nin başkenti Ankara da başkent ilan edilmesinden bu yana pek çok önemli tarihsel döneme tanıklık etmiş ve bu dönemlerin etkileri kentsel karakterine yansımıştır. Kentin morfolojik yapısında etkilerinin gözlemlenebildiği bu dönemler, Ankara'yı başkent yapan karakteristik özelliklerin mekânsal olarak araştırılması durumunu ortaya çıkarmaktadır.

Bu çalışmada, bir başkent'in zaman içerisinde tanık olduğu değişimlerin morfolojik olarak analiz edilmesi amaçlanmıştır. Sözü geçen değişim sürecinin, başkentlerin özgün morfolojik yapıları üzerinde farklılıkları meydana getireceği düşünülmektedir. Bu kapsamda, bir şehri diğer şehirlerden ayıran ve başkent oluşuna yön veren temel kararların, karakteristik mekanların ve tarihsel dönemlerin kent formunun oluşumu ve değişimine olan etkilerinin çeşitli ölçeklerde ortaya konulması hedeflenmiştir. Çalışmada, örneklem alan olan Ankara'nın başkent karakterine etki eden temel dönemler ve mekansal özelliklerin değişimi ve gelişimi morfolojik olarak araştırılmıştır.

Kent Morfolojisi ve Başkentler

Kent; bir sistemler bütünü olarak analiz edildiğinde sosyal, ekonomik, politik ve tarihi pek çok yaklaşımdan oluşmaktadır (Rapoport, 1977). Kentlerin oluşumu, gelişimi ve değişimine etki eden tüm olguların kentsel form üzerinde etkilerinin gözlemlenmesi kaçınılmazdır. Çalışmanın kavramsal altyapısı, kent formunun anlaşılması ve analiz edilmesi konularında çeşitli yaklaşımları ve yöntemleri içerisinde barındıran kent morfolojisi bilim dalı ile çerçevelendirilmiştir. Bununla birlikte, çalışmanın ana konusu olan başkent olgusu morfolojik olarak araştırılmıştır. Bir başkent'in kentsel gelişimine yön veren etmenler ve bir başkent'in analizine yönelik başkentlerin konu edindiği çalışmalar incelenmiştir.

Kentlerin pek çok farklı karaktere sahip olması yönünde literatürde birçok tanım mevcuttur ancak; değişimle olan ilişkisinin araştırılması konusunda kentsel mekânın tarihi, kültürel ve sosyal yapısı, ekonomik durumu gibi birçok değişken rol oynamaktadır (Thorns, 2002). Kenti oluşturan çeşitli dinamikler tarihsel sürecin getirileriyle değişerek, gelişerek veya dönüşerek kentsel mekânlarda da farklılıkları meydana getirmektedir. Bu noktada, sözü geçen değişimlerden şehirlerin biçimsel yapıları da etkilenerek kent formunda farklı oluşumların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Çalışmanın ana çerçevesini oluşturan kent morfolojisi, kentlerin oluşumu, tarihsel süreci, gelişim stratejisi ve kentleri oluşturan pek çok parçanın birbiriyle olan ilişkisini incelemektedir. Kentlerin mekânsal yapısı ve fiziksel biçimlerine dair süreçlerin analizi kentsel morfolojinin araştırma alanını oluşturmaktadır (Moudon, 1992).

Kent formununun tanımlanması ve analizinde kent morfolojisi bilim dalına yön veren çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. İngiliz morfoloji ekolünün ana felsefelerini oluşturan M.R.G. Conzen, kentsel formu tarihsel gelişim ve evrim süreci ile ilişkilendirerek kent ölçeğinde çalışmalar gerçekleştirmiştir (Conzen, 1960). İlerleyen yıllarda İngiltere’de kentin fiziksel yapısının analizine analitik bir bakış açısı ile yaklaşan Bill Hillier ise Mekan Dizim (Space Syntax) tekniğini ortaya koyarak (1984) kent morfolojisinin matematiksel olarak araştırma yöntemlerine yön vermiştir. İtalya’da mimar Saverio Muratori önderliğinde ortaya konulan kentsel morfoloji çalışmalarında, mimari ölçekte analizler yapılarak koruma konuları esas alınmıştır. Muratori, çalışmalarında mimari öğelerin kentsel kavramları güçlendirdiğini vurgulamış ve yapı, malzeme ve planlamanın birlikte değerlendirilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir (Cataldi vd., 2002). Caniggia’nın ele aldığı çalışmalar ise mimarlık disiplini çerçevesinde gelişmiş, ‘*tip*’, ‘*yapı dokusu*’ ve ‘*temel yapı*’ kavramlarını kullanarak teorik ve pratik uygulamaları bir bütün olarak değerlendirmektedir (Cataldi vd., 2002, s. 8). İtalyan morfoloji yaklaşımı, bina tipolojisinden kent formuna uzanan bir araştırma alanına sahip olması ile tipomorfolojik çalışmaları içermektedir. Kentsel morfoloji, hem kent ölçeğinde hem de mimari ölçekte farklı araştırma yöntemlerini içerisinde bulundurması ile ortaya çıkışından bu yana değişkenlik ve çeşitlilik göstererek disiplinlerarası bir bilim alanı olarak tanımlanmaktadır (Gauthiez, 2004).

Kentleri hem parçalarıyla ve hem de bir bütün olarak analiz eden kent morfolojisi, şehirlerin tarihsel süreçleri ile birlikte geçirdikleri değişimleri değerlendirmeye olanak tanıyan bir alanı temsil etmektedir. Bu kapsamda kentsel morfoloji, bir şehrin başkent oluşuna yön veren dönemlerin etkisiyle tanık olduğu tarihi, sosyal, ekonomik, politik ve kültürel değişimlerin kentin fiziksel yapısına etkilerinin analizinde önem taşımaktadır.

Başkent olan şehirler, ülkeleri için alınan ana kararların odak noktası olan ve ülkelerinin gelişim süreçlerine yön veren simge yerlerdir. Bu noktada, tüm ülkeyi ilgilendiren konular başkentler üzerinden takip edilebilmektedir. Çeşitli konular-

da alınan kararlar, dönemler ve gelişmeler başkentlerin kentsel düzenini etkileyerek biçimlendirmektedir. Başkentlerin morfolojik yapıları tüm bu süreçlerden etkilenerek şekillenmekte ve dönüşmektedir. Başkentlerde, kentın mekânsal biçimlenişi ile politik sürecin birbiriyle ilişkili olduğu gözlemlenmektedir (Lefebvre, 1991). Tankut (1990), başkentlerin fiziksel gelişimine arka planda etki eden siyasal, ekonomik ve sosyal etmenlerin olduğu ve bu faktörlerin kentsel mekâna dokunan yansımalarının varlığına dikkat çekmektedir. Ankara, Canberra, Brasilia ve Islamabad örneklerinde görüleceği üzere, bu kentlerin planlanmasında siyasal alanda verilen kararların etkileri ön plana çıkmaktadır (Tankut, 1990).

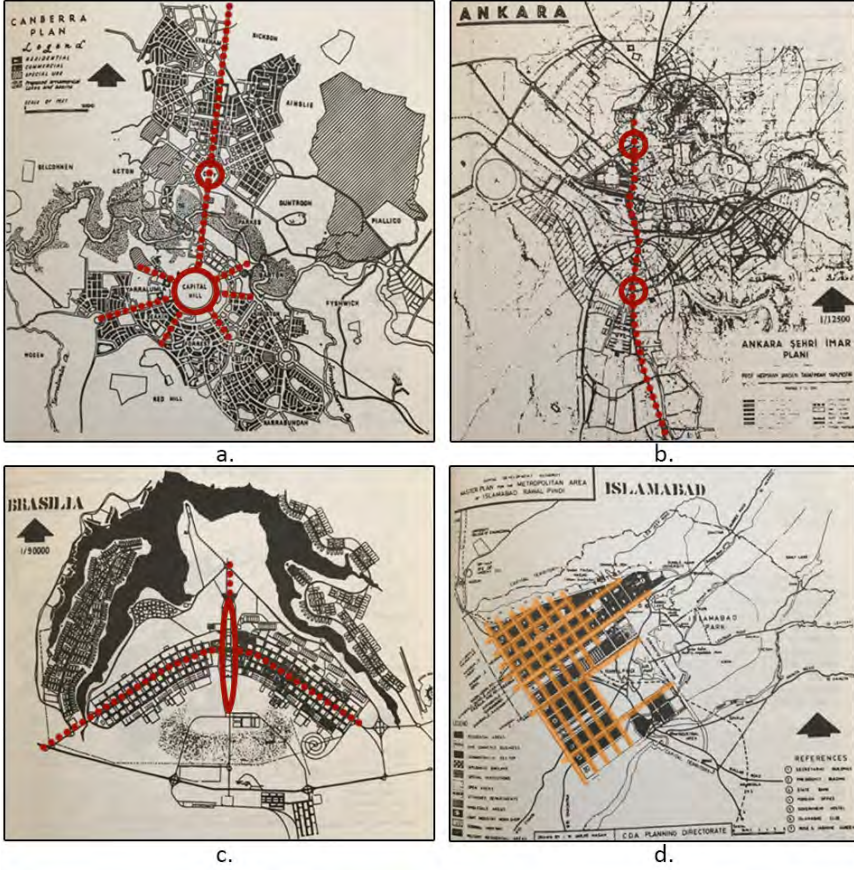
Canberra'nın oluşumu ulusal bir başkent olması hedefine dayanırken; Ankara, Cumhuriyet Dönemi'ni temsil eden bir kent modeli olarak ön plana çıkmaktadır. Brasilia'da başkentlik kavramı kentın ekonomik kalkınma dönemini yansıtmak üzerine kurulurken; Islamabad'da ulusallık ve devleti simgeleyen bir başkent olması amaçlanmıştır. Canberra, Ankara ve Brezilya'da "yaratılmış merkez" kararı gözlemlenirken aynı zamanda kent aksları dikkat çekmekte (Şekil 1), Islamabad'da ise bu durumun aksine çok işlevli bir başkent modeli ön plana çıkmış, büyümeye yatkın düzenli bir plana sahip olduğuna değinilmiştir (Tankut, 1990, s.18). Sözü geçen dört örnek başkentın kent modelini oluşturan ulusallık kavramı, bu şehirlerin kentsel gelişimlerine yön vermiştir.

Brezilya'nın morfolojik özelliklerine odaklanarak kent gelişiminin incelendiği bir başka çalışmada (Holanda vd., 2015), başkentın kentsel sistemi Mekan Dizim yöntemi ile analitik olarak karakterize edilmiştir. Bu örnekte, şehri oluşturan merkezi fonksiyonlara ait değişim çeşitli parametrelerin sunduğu analitik veriler ile ortaya konulmuştur. Başlangıçta başkenti oluşturan bir kent aksının varlığı dikkat çekerken, sonrasında bu aksın dışında potansiyel ifade eden merkezlerin oluşumu kendini göstermiştir (Şekil 2). Bu kapsamda, şehre başkentlik karakteri veren ve başkent oluşunda etkin olan alanların ekonomik ve politik gelişmelerden etkilendiği gözlemlenmiştir.

Çalışmaya konu olan Ankara'nın Cumhuriyet Dönemi'ni yansıtan özgün bir başkent olması nedeniyle, başkent oluşundan bu yana kent gelişimine etki eden önemli tarihsel süreçler yer almaktadır. Bu çalışma ile, Ankara'nın sözü geçen dönemler boyunca alınan kararlar ve gelişmelerden nasıl etkilendiği kent morfolojisi analiz yöntemleri ile incelenerek ortaya konulmuştur.

Yöntem

Kentlerin gelişim süreçlerinde morfolojik yapılarının değişmesi ve bu süreçlerin bir başkenti nasıl etkilediğinin analiz edilmesine yönelik bir yöntem çerçevesi belirlenmiştir. Hem kentsel ölçekte hem de mimari ölçekte bir başkentın morfolojik gelişim sürecini incelemeyi hedefleyen bu çalışmada, iki farklı morfolojik yöntemin birbiri ile etkileşimli olarak değerlendirilmesi amaçlanmıştır (Şekil 3).

Şekil 1. Ulusal başkentlere ait dört örnek imar planı. (a. Canberra; b. Ankara; c. Brezilya; d. Islamabad, Tankut 1990'dan şemalaştırılmıştır).

Şekil 2. Brezilya'nın Mekan Dizim analizleri ile elde edilen kent haritaları. (solda Brezilya kentsel çekirdek alanı aks haritası; sağda işlevsel, demografik ve morfolojik merkezlerin kent içerisindeki yerleri (Holanda vd., 2015).

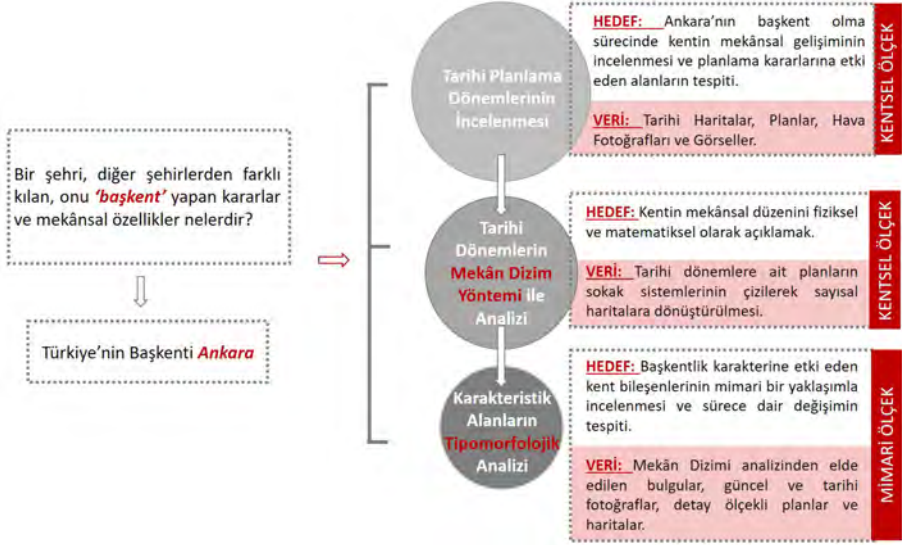

Kropf (2017), kentsel morfolojiyi; yapılı çevreyi planlama ve tasarım aracı olarak düşünmenin, araştırmanın ve çalışmanın bir yolu olarak ifade etmekte ve kent formunun analizinde kentsel morfoloji ile ilişkili 4 farklı yaklaşımdan bahsetmektedir: tipomorfolojik (*typomorphological*), biçimsel (*configurational*), tarihsel-coğrafyacı (*historico-geographical*), mekânsal analitik (*spatial analytical*). Kropf'un (2017) bu ifadesindeki her bir yaklaşım kentsel biçimin farklı yönlerine ve araştırma araçlarına odaklanan dört önemli kentsel morfoloji yöntemi sunmaktadır. Bu çerçevede doğrultusunda çalışmada, bir başkent değişim sürecinde morfolojik yapıyı hangi süreçlerin ve etmenlerin değiştirdiği analiz edilmektedir.

Kentin morfolojik yapısındaki değişimler ve kentsel gelişim aşamaları matematiksel bir yöntem eşliğinde değerlendirilerek, kentsel ölçekte Mekan Dizim (Space Syntax) metodu kullanılmıştır. Mekân Dizim yöntemi (Space Syntax) ile kentlerin morfolojik yapısını kanıtlanabilir olarak analiz etmek mümkündür. Mekân Dizimi, kentsel çevredeki her bir alanın birbiriyle nasıl bağlantılı olduğunu analiz etmekte ve analitik bir yaklaşım sunmaktadır (Jiang, 1998). Çalışmanın örneklem alanı olan Türkiye'nin başkenti Ankara'ya etki eden tarihsel dönemlerin analizi ve kente morfolojik olarak etkisi Mekân Dizim yöntemi ile ortaya konmaktadır. Yöntemin başkent Ankara için uygulanmasında, kentin mekânsal bağlantılarını analiz etmek ve tarihsel süreçten bu yana kentteki değişimi analitik olarak gözlemleyebilmek etkili olmuştur. Bununla birlikte, yöntemin sunduğu bütünleşme (*integration*), tercih (*choice*) ve bağlılık (*connectivity*) parametreleriyle mekânsal sistemin tanımlanması ve ilişkilerin yorumlanması konularında matematiksel ölçümler gerçekleştirilebilmektedir (Hillier & Hanson, 1984). Çalışmaya kanıtlanabilir bir çerçeve sunan bu ölçümlerle, tarihsel dönemlere dair nicel ve nitel olarak yorumlamalar yapılmıştır. Aynı zamanda, mekân dizim analizinin sunduğu veriler ile çalışmanın araştırdığı temel soru olan bir başkenti diğer şehirlerden farklı kılan özellikleri mekânsal olarak tespit etmek mümkün olmuştur.

Ankara'nın başkent karakterinin morfolojik olarak değişim sürecini araştırmak amacıyla kentin oluşum ve gelişim süreçlerine etki eden zaman dilimleri tespit edilmiştir (Şekil 4). Kentin mekânsal kararlarının oluşumunda etkin rol oynayan tarihi dönemlere ait planlar Depthmap programı ile aks ve segment haritalarına dönüştürülmüştür. Elde edilen haritalar üzerinden belirlenen yarıçap değerleri için ilgili sentaktik değerler analiz edilmiştir. Kentin gelişimine etki eden dönemlerin morfolojik yapıya etkilerini şehir ölçeğinde analiz eden bu aşama ile, tarihsel süreçteki mekânsal kararların nerelerde kırılma gösterdiği, nerelerde varlığını sürdürmeye devam ettiği ve nerelerde tamamen kaybolduğu gözlemlenebilmektedir.

Başkentlerin planlanmasında ayırıcı niteliğe sahip olan mekânların tarihsel süreçten günümüze dek nasıl değiştiğinin mimari ölçekten anlaşılması için ise tipomorfolojik değerlendirmeler yapılmıştır. Kentsel morfoloji ekollerinin tipomorfolojik yaklaşıma bakış açıları ortak olarak değerlendirildiğinde, üç temel boyutta anlaşılması gerektiğini vurgulamaktadırlar: "*zaman, biçim ve ölçek*" (Moudon, 1992, s.

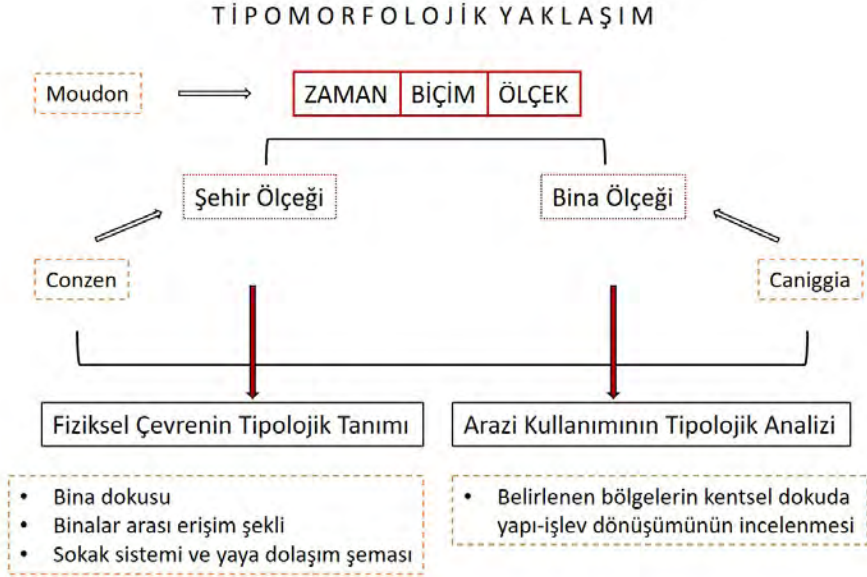

Şekil 3. Morfolojik analizlerin yöntem kurgusu.

DÖNEM		KULLANILAN HARİTA
Başkent Olmadan Önce Ankara	⇒	1839
Başkent İlan Edildiğinde Ankara	⇒	1924
Lörcher Planı Dönemi	⇒	1924-28
Jansen Planı Dönemi	⇒	1928-32
Yücel-Uybadın Planı Dönemi	⇒	1957-70
Günümüz Ankara	⇒	2019

Şekil 4. Mekân Dizim analizleri için kullanılan harita verileri.

308). İtalyan morfoloji ekolünden Caniggia'nın tipolojik süreci morfolojik olarak analizi kentsel dokudaki bina tiplerini kategorileştirmek ve çeşitliliklerini araştırmak üzerine kurulmuştur (Abarkan, 2009). Çalışmadaki veriler, Caniggia'nın bina ölçeğinden başlayarak benimsediği tipolojik süreç ile, İngiliz morfoloji ekolünden Conzen'in şehir ölçeğinden inerek yaklaştığı süreç Moudon'un tanımladığı ölçütler ile birlikte değerlendirilmiştir (Şekil 5).

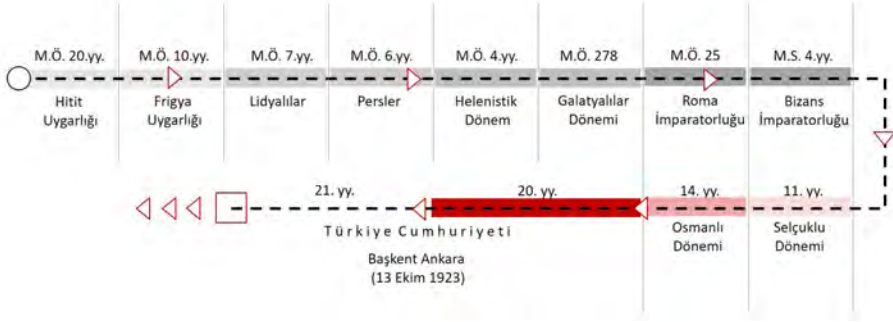
Şekil 5. Tipomorfolojik analiz sürecinin şematik anlatımı.

Başkent Ankara'nın Morfolojik Değişimi

Ankara, başkent oluşu ile birlikte gelişen Cumhuriyet'in ilan sürecini temsil eden ve yeni bir toplumsal pratiği şekillendiren kenttir. Ankara'nın başkent olduğu dönemin toplumsal yapı ve kent ile olan ilişkilerini inceleyen birçok çalışma bu yeni dönemi kentin gelecek düşünceleri, modernizmi yansıtan rolü ve ulusal kimliğin sembolü olarak tanımlamışlardır (Bayraktar, 2016; Cengizkan, 2009; Işın, 2009). Bu kapsamda, Ankara'nın bir başkent olarak tanık olduğu süreçlerin şüphesiz ki kent yaşamı üzerinde etkileri olacaktır. Bu süreçlerin şehre olan etkileri kentin fiziksel düzeninde değişimleri beraberinde getirecektir. Ankara'nın morfolojik yapısını oluşturan, dönüştüren ve değiştiren bu süreçler ve tarihsel dönemler şehrin başkent karakterinin araştırılmasında önem ifade etmektedir.

Ankara, Cumhuriyet'in ilanından önceki dönemde pek çok imparatorluğun varlığına tanık olmuş ve bu dönemlerden izleri günümüzde de taşımaya devam etmektedir. Ancak, Cumhuriyet'in ilan Ankara için bir kırılma noktası olmuş ve başkent karakteri ile birlikte değerlendirilmesi gereken bir olgu haline gelmiştir (Şekil 6). Cumhuriyet dönemi, başkent seçilen Ankara için politik, ekonomik, sosyal ve kültürel süreçlerdeki pek çok kararın kent yapısına da etki ettiği özel bir anlama sahiptir. Tankut (1988), Ankara'yı yalnızca bir simge kent olarak değil; Cumhuriyet'in ilan ile birlikte yeni dünya anlayışını ve ona uygun yaşam biçimini yansıtan bir başkent ve yönetim merkezi olarak ifade etmektedir. Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte ülkede gözlemlenen kentsel gelişim süreçleri

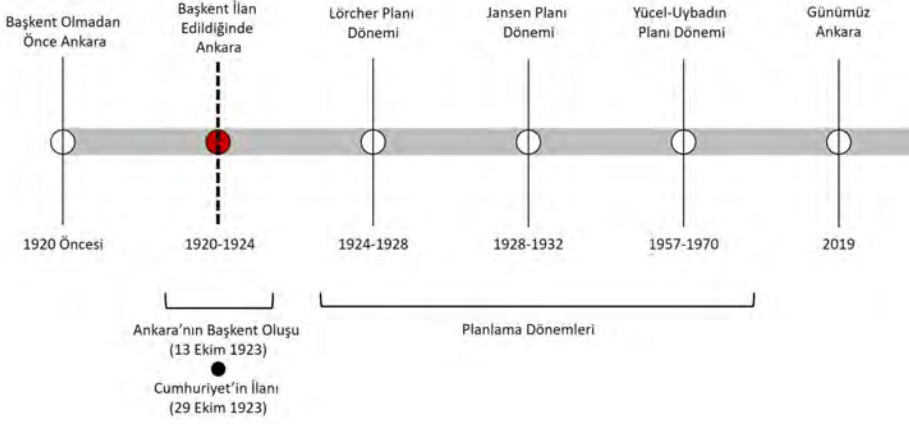

Şekil 6. Ankara'nın başkentlik yapmış olduğu uygarlıklar ve Cumhuriyet Dönemi çizelgesi.

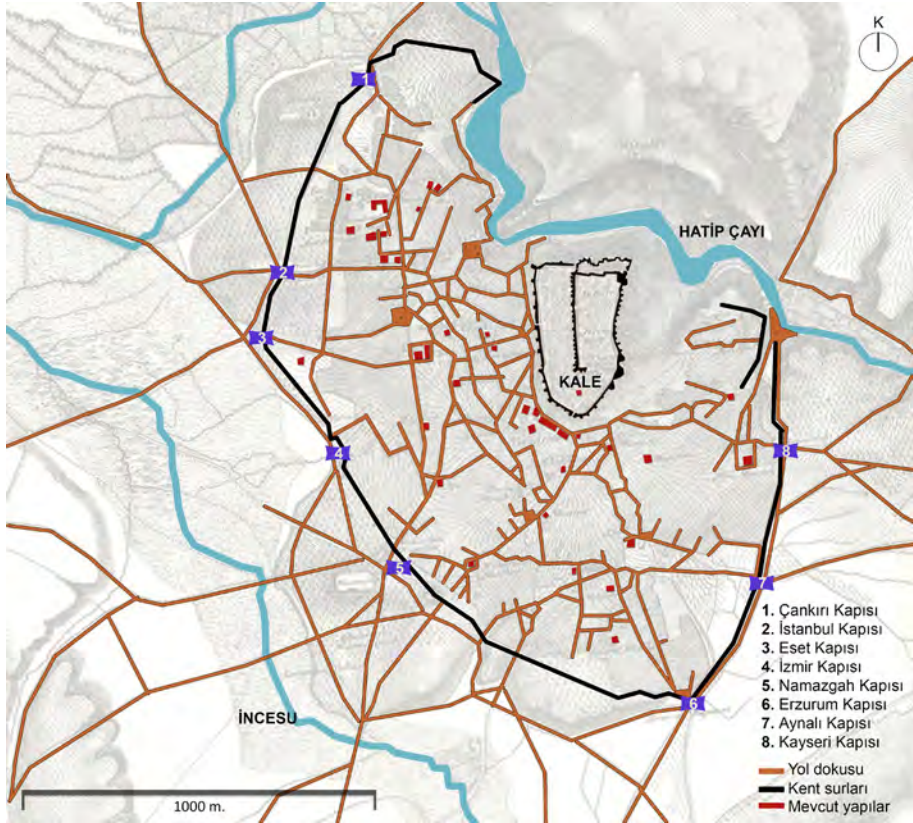
başkent için alınan kararlardan etkilenmiştir (Keleş & Duru, 2008). Ülkesi için yeni ve öncü bir oluşumu temsil eden başkent olma süreci Ankara'nın kentsel planlama kararlarına da yansımaktadır.

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte tarihsel çerçevede üç önemli planlama döneminin kararları ve uygulamaları Ankara'nın kentsel yapısında etkisini göstermeye başlamıştır. Bu dönemler; Ankara'nın başkent oluşu itibariyle 1924-1932 yılları arasında uygulanan Lörcher Planı, 1932-1957 yılları arasında bir yarışma ile kazanılıp uygulanan Jansen Planı ve kent gelişme hızının yüksek olduğu 1957-1970 yılları arasında ulusal bir yarışma sonucunda kazanılan ve hayata geçirilen Nihat Yücel-Raşit Uybadın Planı olmuştur. Sözü geçen üç önemli planlama döneminin Ankara'nın başkent karakterini temsil etmesi yönünden mekânsal incelemeleri önem taşımaktadır. Ancak, şehrin başkent olduğu yıllarda içerisinde bulunduğu kentsel durum ve Cumhuriyet'in ilanı öncesindeki kent biçiminin de planlama dönemleri öncesinde analiz edilmesi gerekmektedir. Bu sebeple, çalışmada incelenen kentsel gelişim süreci, Ankara için önemli iki kırılma noktası olan; başkent oluşu ve Cumhuriyet'in ilanı süreçlerine dayandırılarak oluşturulmuştur² (Şekil 7). Böylelikle, çalışmanın araştırdığı ana konu olan bir başkenti diğer şehirlerden ayıran mekânsal özelliklerin tespiti hususunda Ankara'nın başkent olmadan önce sahip olduğu kentsel durum ve başkent oluşu sonrasında kente etki eden planlama dönemleri arasındaki mekânsal farklılıklar tespit edilebilecektir.

Başkent olmadan önce Ankara'yı yansıtan 1839 tarihli harita, Ankara'nın jeomorfolojik özellikleri ile şekillenen makroformuna dair ilk izleri barındırması bakımından temel bir planı yansıtmaktadır. 1839 tarihli harita mekânsal olarak incelendiğinde, Ankara'nın topoğrafik özelliklerini yansıtan tepe noktada kale duvarlarını gözlemlemek mümkündür. Bununla birlikte bu haritada, kenti çevreleyen tüm şehir surları görünmektedir (Şekil 8). İç ve dış kale surları sonraki dönemlerde kaybolmuştur (Mıhçıoğlu Bilgi, 2010). Bu haritadan anlaşılmaktadır ki, o dönemde Ankara için şehir surları kent sınırlarını tanımlamak için önemli bir

Şekil 7. Çalışmanın incelediği dönemler.

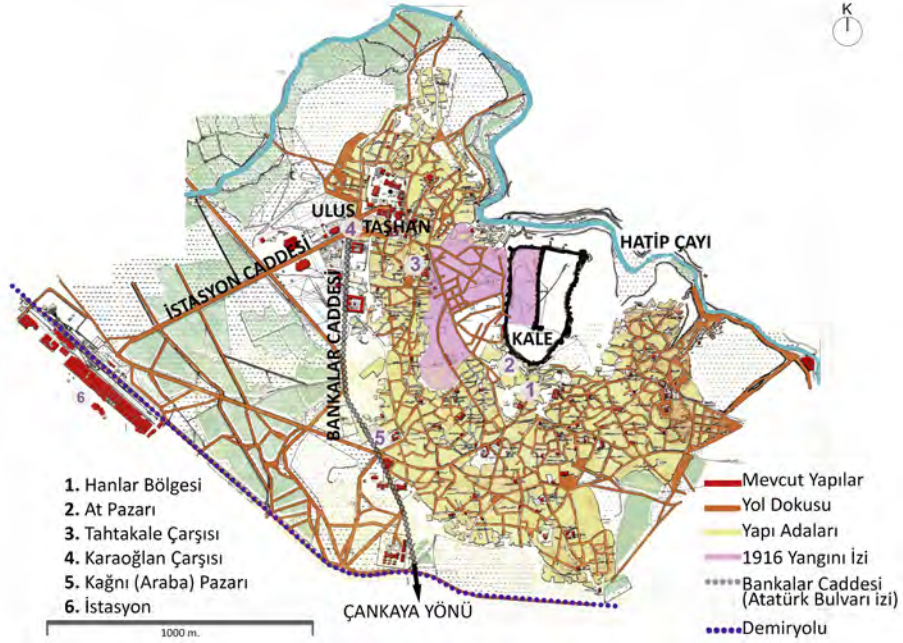
Şekil 8. 1839 tarihli haritanın mekânsal incelemesi (Tunçer, 2001'e dayandırılarak oluşturulmuştur).

kentsel bileşendir. Bu döneme ait plan, Ankara'nın topoğrafik ve morfolojik kent özelliklerini yansıtan ve şehrin organik yapısını aktaran bir anlama sahiptir.

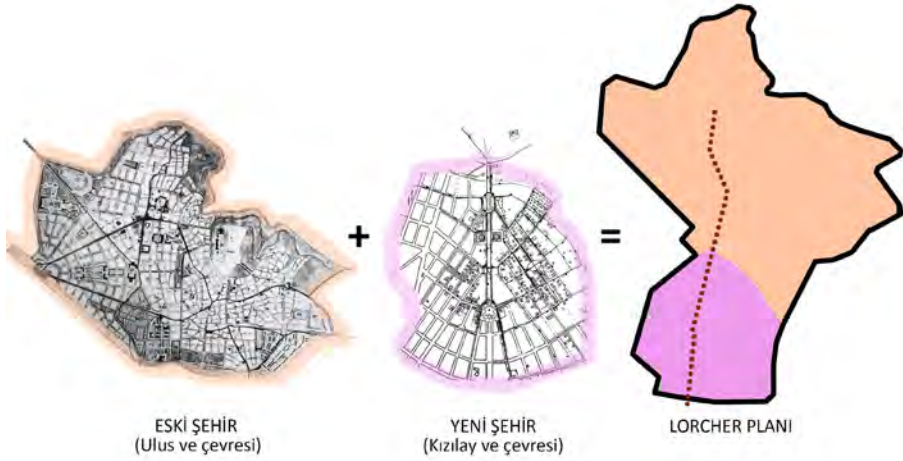
Ankara'nın başkent ilan edildiği dönemi yansıtan 1924 tarihli harita ise, Cumhuriyet döneminde kentin durumunu bir harita düzeyinde aktarması yönünden önemlidir. Tankut (1990, s. 36), bu haritadaki verilerin şehrin yol sistemi ve yapı adaları üzerine olduğunu ifade etmektedir. Tekeli (1980, s. 71), bu harita ile Taşhan'dan (Ulus) istasyona kadar devam eden alanda planlama kararlarının gözlemlendiğini aktarmaktadır. Haritadaki mekânsal veriler incelendiğinde, kentin ifadesini güçlü kılacak temsil mekânlarının varlığı gözlemlenmektedir (Şekil 9). Bunların başında, eski Ankara'yı tarifleyen ve kentin konumlandırılmasında stratejik noktalardan olan Ankara Kalesi gelmektedir. Kale ve çevresi şehrin eski ve geleneksel yaşama biçimini simgeleyen önemli noktalardan biridir (Işın, 2009). Bu dönem Ankara için başkent olmanın getirdiği kentsel düzenin ne olması gerektiğini arayan bir süreç olmakla birlikte, bu arayışların temelini modernleşme gayreti oluşturmaktadır. Modernleşme sürecinin temelinde ise, "*planlı gelişme, planlı büyüme, planlı yapılaşma arayışı vardır*" (Cengizkan, 2009, s. 31). Buna yönelik atılan adımlarda, Kale ve çevresi her ne kadar eski kenti simgeleyen taş nokta olsa da, Cumhuriyet'in başkentini temsil edecek yeni bir kentsel oluşuma ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Bu kapsamda 1920'li yıllarda, Cumhuriyet'in yeni temsil mekânlarının oluşturulması ve bu alanlara ait kurumların mekânsal ve yapısal olarak şekillendirildiği gözlemlenmektedir (Keskinok, 2009). Bu kapsamda, Cumhuriyet döneminin temsil aksını oluşturan bir kentsel omurganın izlerine rastlanmaktadır. Bu aks, eski ve yeni kenti birbirine bağlayan Atatürk Bulvarı'dır. Bu yıllarda özellikle Cumhuriyet dönemine dair yeni kurumlara yer seçimleri yapılırken Atatürk Bulvarı ekseninde bir gelişme yaşanması kent için önem ifade etmektedir (Keskinok, 2009). Atatürk Bulvarı, tarihi kenti ifade eden Ulus ile yeni kent Çankaya'ya uzanan bir kentsel gelişme eksenini ve tarihi bir akstır.

Lörcher Planı (1924-1928) dönemi ise, kentin eski kent ve çevresinde gelişimi ve güneye doğru ilerlemesi yönünde temel kararları vermiş olan ve Ankara makroformuna katkı sunan bir gelişim sürecidir (Şekil 10). Aynı zamanda bu dönemin kararları, başkentini geliştirmekte olan nüfusunu eski kent ve civarına yerleştirmeye çalışmış ve kentin çevresiyle ilişkili yeni yollara açıklık getirmektedir (Cengizkan, 2010).

Lörcher Planı ile demiryolunun güney kısmında yeni bir şehir öngörülerek tasarlanmıştır (Keskinok, 2009). Bu planlama süreci mekânsal olarak incelendiğinde (Şekil 11), Ulus ve Kızılay bölgeleri arasında binaların kullanım nitelikleri olarak farklılıklar görünmekte ve sözü geçen alanlar bu niteliklere göre organize edilmiştir. Ulus bölgesinde tarihi binaların ve Cumhuriyet dönemini yansıtan temsil mekânlarının varlığı dikkat çekerken, Kızılay bölgesinin yönetim alanı olma karakteri üstün tutularak hükümet binalarına yer verilmiştir. Öte yandan, Atatürk Bulvarı, Lörcher Planı'nda Ulus ve Kızılay için bütünleştirici bir kent aksı olarak varlığını göstermektedir.

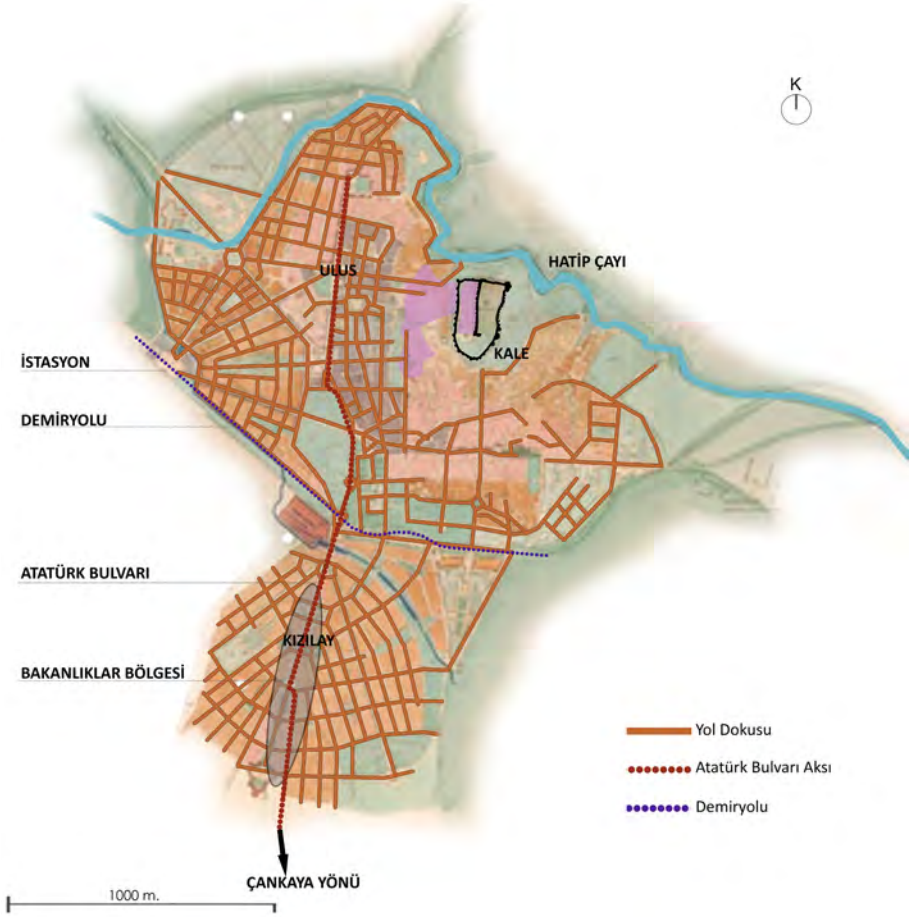
Şekil 9. 1924 tarihli haritanın mekânsal incelemesi.

Şekil 10. Lörcher Planı'nın Eski Şehir ve Yeni Şehir stratejisi.

Uluslararası yarışmayla kazanılan Jansen Planı'nda (1928-1932), kentin doğu-batı yönünde gelişen yeşil aks stratejisinin Ankara'nın ana oluşum hattı olarak görülen kuzey-güney doğrultusunda da oluşturulmaya çalışıldığı gözlemlenmiştir. Lörcher Planı'nın izlerini devam ettiren Jansen, Şekil 12'de gözlemlenebileceği

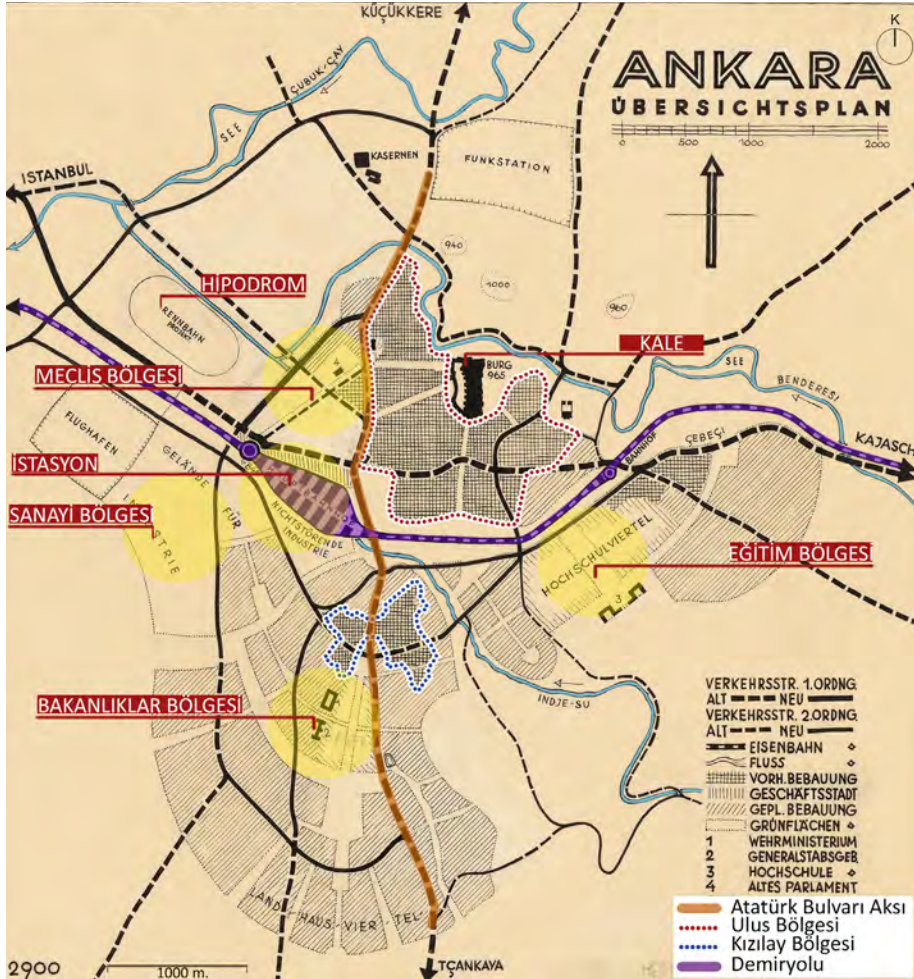

Şekil 11. Lörcher Planı mekânsal incelemesi.

üzere, bir bölgeleme (zoning) planı önererek kentin gelişme sürecini bu şekilde tanımlamış, kent içerisinde çeşitli mahalleler oluşturmuş ve ulaşım için ana arteri Atatürk Bulvarı olan genel bir plan önerisi geliştirmiştir (Cengizkan, 2010). Bu plan ile eski ve yeni kent arasındaki ilişkinin kurulmasında Atatürk Bulvarı'nın rolü vurgulanmakta ve Ankara Yenişehir'de (Kızılay'da) geliştirilirken eski kentin yapısının korunması stratejisi benimsenmektedir. Eski kenti ifade eden Ankara Kalesi, yeni gelişen kent için en önemli temsil noktası olmaktadır (Keskinok, 2009). Bu bağlamda, eski kentin korunarak yeni kentin planlandığı dönem olan Jansen Planı süreci ile kentin çekirdek alanı olarak tabir edilen merkezi Kale bölgesinden Çankaya'ya doğru uzanmıştır.

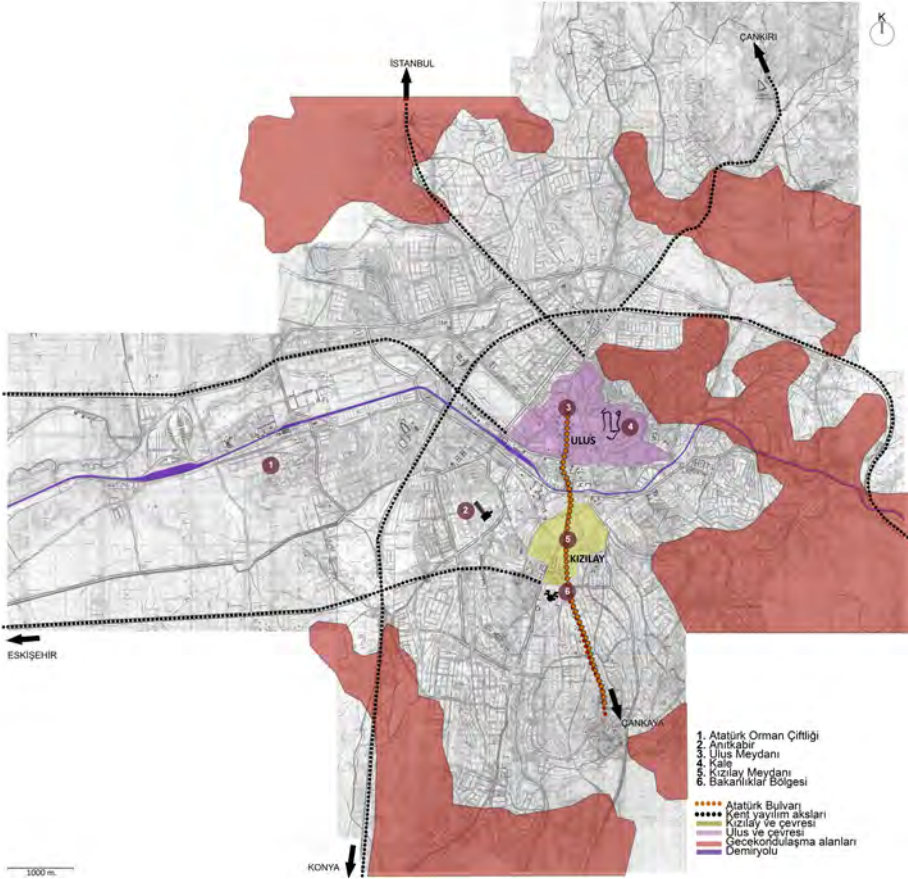
Kent nüfusunun oldukça arttığı bir dönemde açılan uluslararası bir yarışma sonucu kazanılan bir proje ile ortaya çıkan Yücel-Uybadın Planı Dönemi'nde (1957-

Şekil 12. Jansen Planı bölgeleme haritası.

1970) ise, nüfus artışı karşılaşılan en büyük problem olmuştur. Bir önceki Jansen Dönemi'ne göre yapılaşma ve parselasyonun tüm kent çevresinde arttığı bir dönem olmuştur (Şekil 13). Yücel-Uybadın Planı'nın yoğun nüfus artışı ve kent planlaması arasındaki mantıklı bağlantıyı uygulamaya geçiremediği düşünülmektedir. Günay (2006), bu dönemin Jansen ve Lörcher planlama dönemlerindeki biçim arama anlayışına sahip olmadığını ifade etmektedir. Bir başkentin büyümesine biçim vermek gerektiğini savunan Günay (2006), Yücel-Uybadın Planı'nın kentin gelecek stratejilerine bir çözüm sunmadığına değinmektedir (s. 81). Bu dönemin, kentin yapısal yoğunluğunun arttığı, altyapı ve ulaşım sorunlarının ortaya çıktığı bir planlama sürecine sahip olması bakımından bir başkentin gelişimini stratejik olarak yönlendiremediği düşünülmektedir.

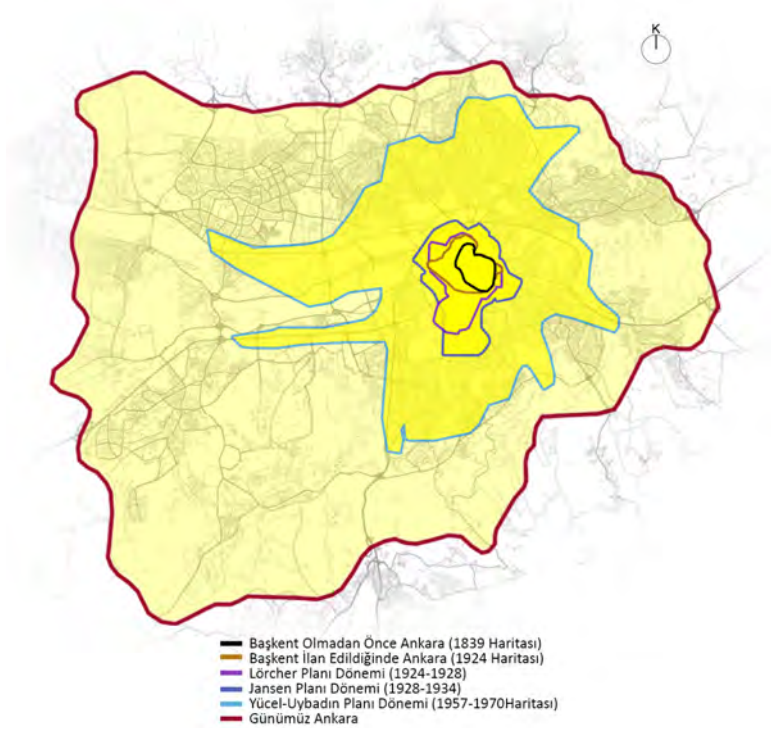
Şekil 13. Yücel-Uybadın Planı Dönemi mekansal incelemesi.

Günümüzde ise (Şekil 14), kent merkezindeki yoğunluk artarken bir yandan da kent çeperlerine yayılım söz konusu olmakta ve tarihi planlama dönemlerini oluşturan ana kent çekirdeğinde dönüşümler meydana gelmektedir. 2000’li yıllardan itibaren günümüze dek artan alışveriş merkezleri, yüksek katlı ofis ve konut blokları, kent içerisindeki ölçsüzlük sorunu gibi olgular kentteki kontrolsüz gelişim sürecini meydana getirmektedir.

Tarihi planlama dönemlerinin (Şekil 15) Başkent Ankara için ortaya çıkan ayırıcı mekânsal kararları değerlendirildiğinde; Ankara, genel hatları itibariyle ana çekirdek alanı ve jeomorfolojik yapısının etkisiyle şekillenmektedir. Kentin kuzey-güney ekseninde bir kent yönetim aksının varlığı dikkat çekmektedir. Kentin tarihi merkezlerini de birbirine bağlayan bu aks Atatürk Bulvarı’dır. Cumhuriyet’ten önceki dönemde kentnin merkez noktası olan Kale’nin Ankara’nın başkent oluşu itibariyle geliştirilen planlama kararlarında yerini omurgası Atatürk Bulvarı olan

Şekil 14. Günümüzde kent makroformu biçimlenişi.

Şekil 15. Tarihsel dönemlerin bölgesel gösterimi.

yeni merkez bölgelerine bıraktığı gözlemlenmiştir. Günümüze yaklaştıkça, Atatürk Bulvarı'na alternatif bir bağlantı olan batı koridoru dikkat çekmektedir.

Ankara'ya farklı zaman dilimlerinde etki eden planlama kararlarının kent formunda meydana getirdiği değişimin matematiksel olarak açıklanması için gerçekleştirilen Mekan Dizimi analizleri sözü geçen dönemler için uygulanmıştır. İncelenen dönemlerin ilk olarak aks haritaları oluşturulmuş, sonrasında ise yöntemin sunduğu parametreler ile morfolojik analizlere ait analitik bilgiler sağlanmıştır.

Başkent olmadan önce Ankara'yı temsil eden 1839 haritasında toplam aks sayısı 364 iken, Ankara'nın başkent ilan edildiği dönemi yansıtan 1924 haritasında toplam aks sayısı 613'tür. İki haritada da kentin aynı eksen üzerinde oluşum gösterdiği gözlemlenmiştir. 1839 Haritası'nda Ankara'daki en uzun aks 726.66 m. ile kent suru dışında yer alan ve Namazgah Kapısı'na ulaşımı sağlayan bağlantı olmuştur. 1924 Haritası'nda ise Ankara'daki en uzun aks 1731.86 m. ile kentin tren istasyonu bağlantısını sağlayan ve kenti çevreleyen hat olduğu tespit edilmiştir. Kentin ilk planlama deneyimi olan ve Eski Kent ile Yeni Kent bağlantısı tasarısı ortaya konulan Lörcher Dönemi'nde (1924-28) toplam aks sayısı 380'dir. 1924 Haritası'na göre neredeyse yarı sayıya inen değer dikkat çekmektedir. Ancak, bu durumun sebebi 1924 Haritası'nda özellikle Kale'nin çevresinde yer alan çok sayıdaki organik yapıdaki sokakların azalması ve kentteki sokak düzenlerinin daha uzun görüş mesafelerine sahip olarak planlanması olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, Lörcher Planı Dönemi'nde en uzun aksın 1399.54 m. değeri ile eski ve yeni kentin bağlantı hattı olarak ön plana çıkan Atatürk Bulvarı olduğu gözlemlenmiştir. Jansen Planı Dönemi'nde (1928-32) ise toplam aks sayısı 830'a yükselmiş ve en uzun aks 2630.43 m. ile kentin dış çeperinden Ulus'a inen ana ulaşım bağlantılarından biri olarak tasarlanan hat olmuştur. Bu dönemde Atatürk Bulvarı'nın varlığı yine dikkat çekicidir ancak; aksın görüş mesafeleri arasındaki bağlantı noktaları üzerinde kesintiye uğraması sebebiyle en uzun hat olma özelliği göstermemiştir. Kentsel büyüme hızının arttığı Yücel-Uybadın Dönemi'nde ise toplam aks sayısı 3928 olmuş, günümüzde ise 23177'e ulaşmıştır. Bu değerler Şekil 16'da gösterilmektedir.

Aks haritalarından her bir hattın diğer mekânlar ile olan bağlantı derecesinin ölçümünde kullanılan bağlılık (*connectivity*) değerlerine bakıldığında, en düşük bağlantılı sokaklar tarihi ifade eden Ulus'ta yer almaktadır. Buna karşın, Atatürk Bulvarı en yüksek bağlantı derecesine sahip olarak tüm dönemlerde değerini korumuştur. Bu durum, Atatürk Bulvarı'nın kentin ana omurgası olma niteliğini güçlendirmektedir. Bağlılık değeri ile, kent bileşenlerine dair çıkarılabilecek sonuçlarda, 1924 Haritası'nda tren istasyonunu çevreleyen sokakların bağlılık değerlerinin güçlü olması; Lörcher Planı Dönemi'nde kentin merkez noktaları Ulus ve Kızılay'ı birbirine bağlayan alanların güçlü değerlere sahip olması, Jansen Planı'nda ise Kızılay'ın varlığını göstermesi başkentini temsil mekanlarının tespiti dair bulguları güçlendirmektedir (Şekil 17). Ancak, günümüze gelindiğinde

	Başkent Olmadan Önce Ankara (1839 Haritası)	Başkent İlan Edildiğinde Ankara (1924 Haritası)	Lörcher Planı Dönemi (1924 - 28)	Jansen Planı Dönemi (1928 -32)	Yücel – Uybadın Planı Dönemi (1957 - 70)	Günümüz Ankara
Toplam Aks Sayısı	364	613	380	830	3928	23177
En Kısa Aks (m)	21.21	15.46	21.43	16.75	25.43	10
Ortalama Aks (m)	149.06	106.23	227.73	234.56	261.85	590.02
En Uzun Aks (m)	726.66	1731.86	1399.54	2630.43	6019.74	9339.85
Toplam Segment Sayısı	809	1518	1236	1792	10234	55272
Ortalama Segment Uzunluğu (m)	58.48	37.48	63.55	99.36	89.49	65.96
Ortalama Bağlantı (Connectivity)	3.71	3.89	4.35	3.68	4.06	2.93

Şekil 16. İncelenen dönemlere ait aks, segment ve bağlantı haritalarının sayısal ifadelerinin gösterimi.

kentin tarihi omurgası Atatürk Bulvarı üzerinde yer alan merkez noktalarındaki bağlantı değerleri güçlü niteliğini kaybetmiştir (Şekil 18).

İncelenen dönemlerin segment haritaları ile yapılan bütünleşme (*integration*) ölçümlerinde, farklı mekânsal ölçeklerde her bir ağın erişilebilirlik değerleri ile ilgili bilgi veren global ve yerel değerlere bakılmıştır (Şekil 19). Global bütünleşme değerlerinin analizinde genel olarak, kent büyüme noktalarına sahip oldukça, Ankara'nın oluşum noktası ve eski kenti ifade eden Kale ve çevresine ait değerlerin düşüş gösterdiği gözlemlenmiştir. Bu durumun başkent morfolojik gelişim sürecine dair ipuçları verdiği düşünülmektedir. Atatürk Bulvarı'nın Yücel-Uybadın Planı Dönemi'ne dek varlığını gösterdiği ancak bu dönemde yeni bir ulaşım eksenini olan batı koridorunun oluşumuna dikkat çekilmiştir (Şekil 20). Kentin merkez bölgelerinin dönemler ilerleyip günümüz görüntüsüne gelindiğinde bütünleşme değerlerinde düşüşler yaşandığı gözlemlenmiştir (Şekil 21).

Değerlendirilen 6 zaman dilimi için, kent içerisindeki mekânsal düzende yer alan sokak ağlarının tercih edilebilirlik düzeyini araştıran ve kent içi bağlantıyı sağla-

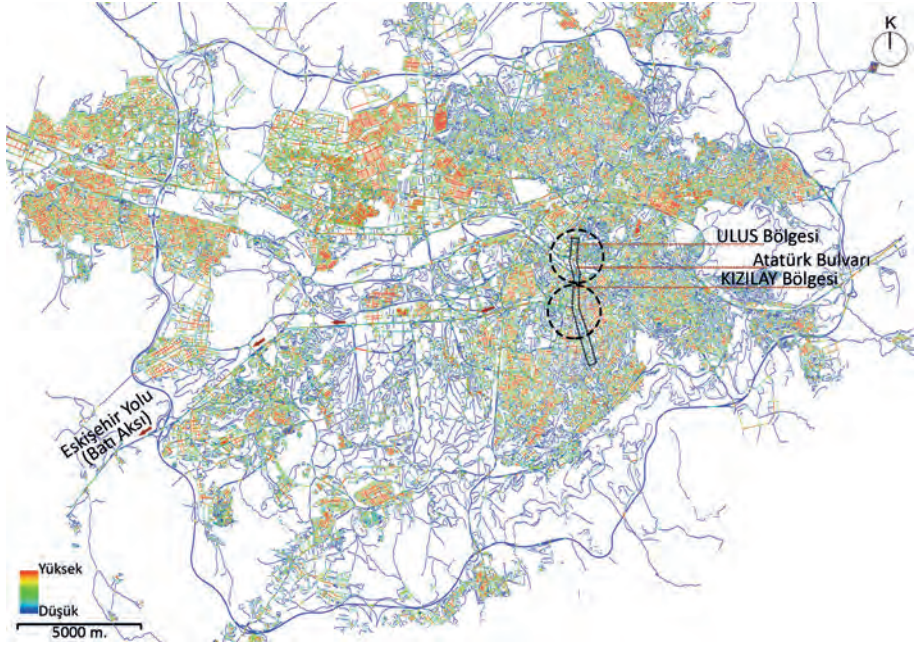

Şekil 17. Jansen Planı (1928-32) bağlılık haritası.

yan noktaların kullanılışlarını yorumlamaya olanak tanıyan tercih (*choice*) parametresi de global (R_n) ve yerel ölçeklerde (R_{400} ve R_{800}) analiz edilmiştir (Şekil 22).

Ankara'nın başkent ilan edildiği dönem olan 1924 Haritası'nda (Şekil 23), global tercih değerinin en yüksek olduğu alan Ulus'ta yer alan Hanlar ve Hamamlar Bölgesi olmuştur. Dönemler ilerledikçe Ulus'un tercih edilebilirlik düzeyinin yerini Kızılay'a bıraktığı tespit edilmiştir. Burada tespit edilen önemli bir sonuç ise, Yücel-Uybadın Planı Dönemi'nde varlığını gösteren yeni eksen olan batı koridorunun tercih edilebilirlik düzeyinin düşük sonuca sahip olmasıdır (Şekil 24).

Şekil 18. Günümüz bağıllık haritası.

Mekân Dizimi analizlerinin çeşitli yarıçaplarda ve global ile yerel ölçeklerde belirlenen tarihsel dönemlere göre gerçekleştirilen analizlerinde, Ankara'ya başkent özelliği kazandıran mekânların kanıtlanabilir bir çerçevede değişiminin tespiti yapılmıştır (Şekil 25). Kentin bütüncül analizinde tüm mekânların birlikte değerlendirildiği ölçütte, anıtsal Atatürk Bulvarı üzerinde yer alan kentin tarihi merkez noktaları Ankara için hâla potansiyel taşıyan alanlardır. Ancak, kent büyüyüp gelişirken kentin büyüme yönü değişmiş ve batı yönünde yeni mekânsal kurguların olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu değerlendirme ile birlikte, Ankara kentinin tarihi omurgası olan Atatürk Bulvarı ve yeni gelişen batı aksında meydana gelen morfolojik değişimlerin, kaybedilen mekânların ve farklılaşan alanların yakın ölçekte analiz edilmesi ihtiyacı doğmaktadır (Şekil 26). Bu kapsamda, kentin morfolojik yapısında öne çıkan mekânsal bileşenler tipomorfolojik yaklaşım ile değerlendirilmiştir.

Mekansal sistemin morfolojik olarak nasıl değiştiğinin tespiti için tarihsel Atatürk Bulvarı aksı ve alternatif batı koridorunda yer alan yapıların ve onları çevreleyen alanların biçimsel değişimlerine odaklanılmıştır. Atatürk Bulvarı'nın sahip olduğu Cumhuriyet Dönemi karakterini yansıtan binalar, yollar gibi kentsel öğeler 2000'li yıllar itibariyle değişim süreci içerisine girmiş ve güncel olarak da birtakım projelerin odağı haline gelmiştir. Bir diğer yandan, batı koridoru aksı 2000'li yıllar itibariyle gelişimini hızlandırmış ve bu aksa eklenen yapıların nitelikleri itibariyle kentin güçlü bir arterini ifade eden noktaya ulaşmıştır. Bu sebeple, bu iki

	Başkent Olmadan Önce Ankara (1839 Haritası)	Başkent İlan Edildiğinde Ankara (1924 Haritası)	Lörcher Planı Dönemi (1924 - 28)	Jansen Planı Dönemi (1928 -32)	Yücel – Uybadın Planı Dönemi (1957 - 70)	Günümüz Ankara
a. En Düşük	0.29	0.38	0.46	0.31	0.46	0.2
Ortalama	0.61	0.64	1.03	0.85	0.9	0.77
En Yüksek	1.5	1.03	1.57	1.37	1.39	1.2

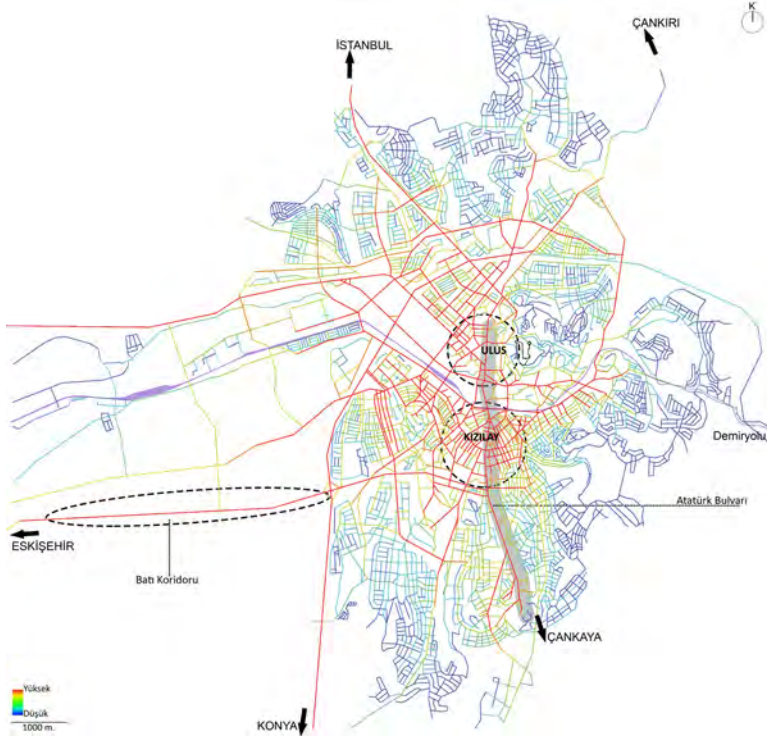
	Başkent Olmadan Önce Ankara (1839 Haritası)	Başkent İlan Edildiğinde Ankara (1924 Haritası)	Lörcher Planı Dönemi (1924 - 28)	Jansen Planı Dönemi (1928 -32)	Yücel – Uybadın Planı Dönemi (1957 - 70)	Günümüz Ankara
b. Yerel Bütünleşme (R400) En Düşük	0.53	0.53	0.51	0.39	0.54	0.35
Ortalama	1.22	1.02	1.3	1.31	1.33	1.19
En Yüksek	2.66	2.35	2.08	3.42	3.04	3.07

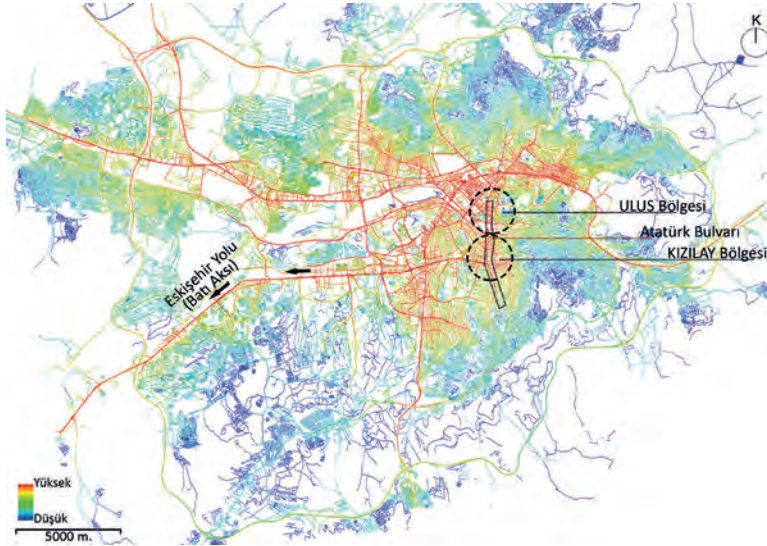
	Başkent Olmadan Önce Ankara (1839 Haritası)	Başkent İlan Edildiğinde Ankara (1924 Haritası)	Lörcher Planı Dönemi (1924 - 28)	Jansen Planı Dönemi (1928 -32)	Yücel – Uybadın Planı Dönemi (1957 - 70)	Günümüz Ankara
Yerel Bütünleşme (R800) En Düşük	0.32	0.43	0.43	0.26	0.44	0.35
Ortalama	0.95	0.82	1.27	1.09	1.17	1.04
En Yüksek	1.75	1.9	2.04	2.86	2.5	2.89

Şekil 19. a. Global bütünleşme; b. Yerel bütünleşme (R400 ve R800) değerleri.

aksın bir diğerine baskın gelip gelmediğini, iki arter üzerinde yer alan binaların ve alanların mimari niteliklerinin, ölçek ve biçimlerinin benzerliklerini ve farklılıklarını ortaya koymak bu bölüme ait tipomorfolojik yaklaşımın temelini oluşturmaktadır. Bu kapsamda, tipomorfolojik analizlere ait verilerin belirlenmesinde kent-

Şekil 20. Yücel-Uybadın Planı (1957-70) global bütünleşme haritası.

Şekil 21. Günümüz (2019) global bütünleşme haritası.

Bir Cumhuriyet Başkentinin Değişen Morfolojik Yapısı: Ankara Örneği

	Başkent Olmadan Önce Ankara (1839 Haritası)	Başkent İlan Edildiğinde Ankara (1924 Haritası)	Lörcher Planı Dönemi (1924 - 28)	Jansen Planı Dönemi (1928 -32)	Yücel – Uybadın Planı Dönemi (1957 - 70)	Günümüz Ankara
En Düşük	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001
Ortalama	0.86	0.85	0.95	0.89	0.9	0.86
En Yüksek	1.52	1.52	1.57	1.56	1.53	1.53

a.

	Başkent Olmadan Önce Ankara (1839 Haritası)	Başkent İlan Edildiğinde Ankara (1924 Haritası)	Lörcher Planı Dönemi (1924 - 28)	Jansen Planı Dönemi (1928 -32)	Yücel – Uybadın Planı Dönemi (1957 - 70)	Günümüz Ankara
Yerel Tercih (R400)						
En Düşük	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001
Ortalama	0.86	0.92	0.97	0.85	0.94	0.92
En Yüksek	1.52	1.44	1.45	1.87	1.48	1.62

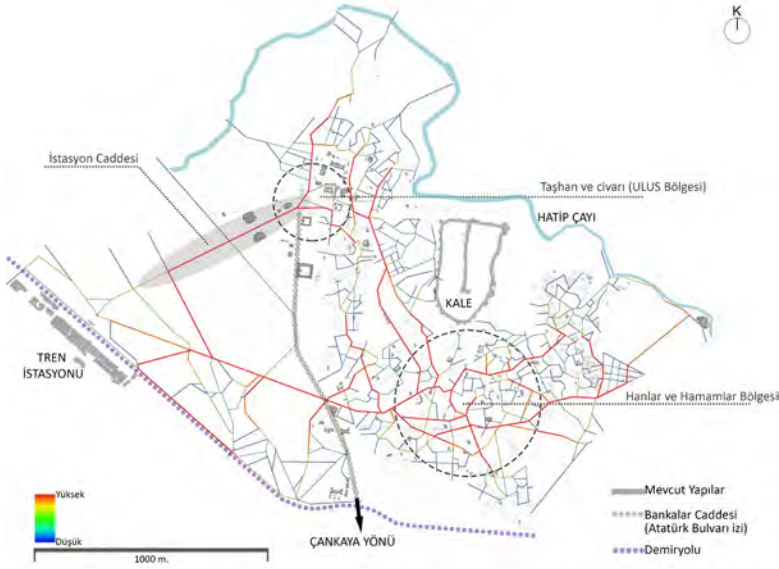
b.

	Başkent Olmadan Önce Ankara (1839 Haritası)	Başkent İlan Edildiğinde Ankara (1924 Haritası)	Lörcher Planı Dönemi (1924 - 28)	Jansen Planı Dönemi (1928 -32)	Yücel – Uybadın Planı Dönemi (1957 - 70)	Günümüz Ankara
Yerel Tercih (R800)						
En Düşük	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001	0.001
Ortalama	0.89	0.9	1.01	0.93	0.99	0.94
En Yüksek	1.52	1.41	1.43	1.73	1.56	1.67

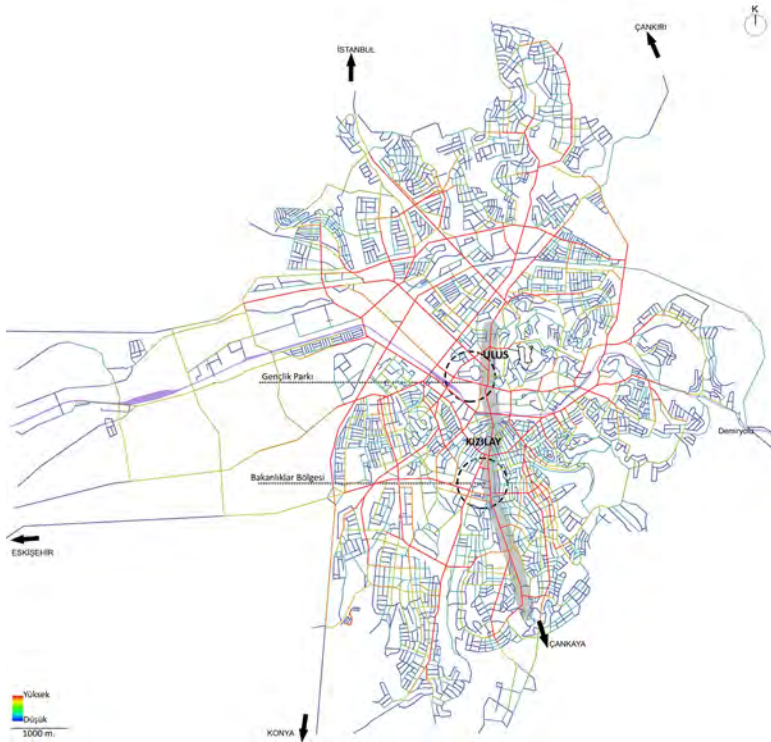
Şekil 22. Tercih (*choice*) parametresine ait analizlerinin global (Rn) ve yerel ölçeklerde (R400 ve R800) sayısal ifadeleri.

te yapılan gözlemler etkili olmuştur. Gerçekleştirilen analizlere dair veri olarak kullanılan 2002 ve 2019 halihazır haritaları Ankara Büyükşehir Belediyesi'nden elde edilmiş; sözü geçen halihazır haritalar 2002 ve 2019 hava fotoğrafları ile

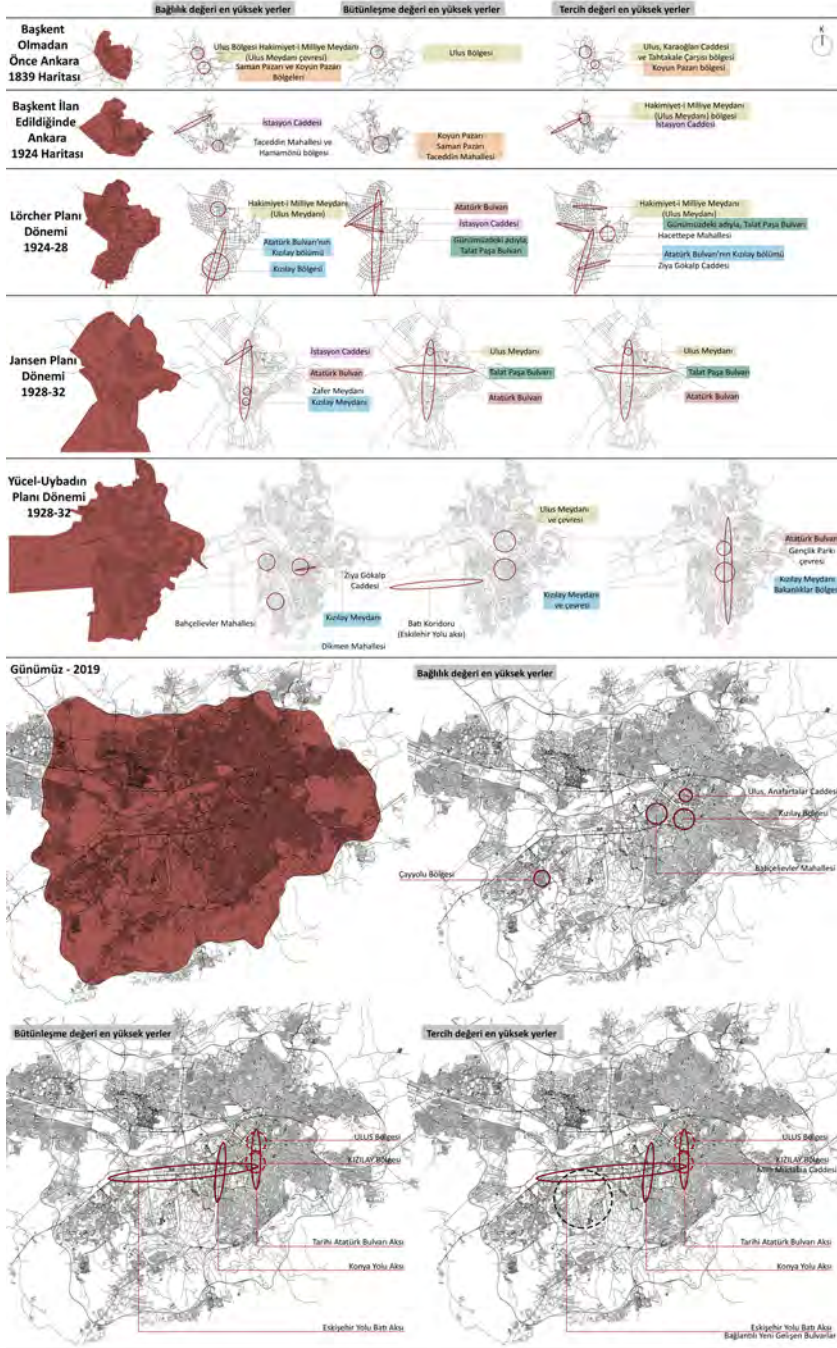

Şekil 23. 1924 yılı global tercih haritası.

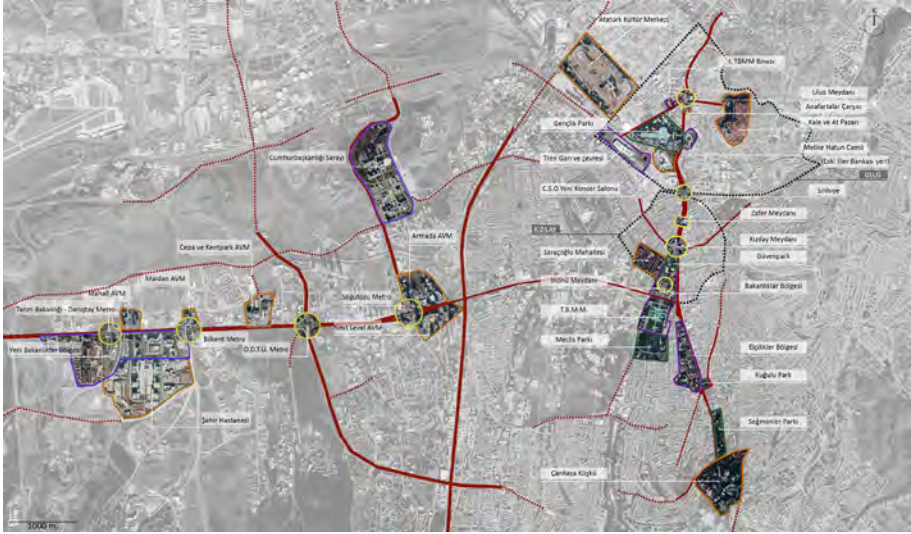

Şekil 24. Yücel-Uybadın Planı (1957-70) global tercih haritası.

Bir Cumhuriyet Başkentinin Değişen Morfolojik Yapısı: Ankara Örneği

Şekil 25. Mekân Dizimi analiz sonuçlarının şematik gösterimi.

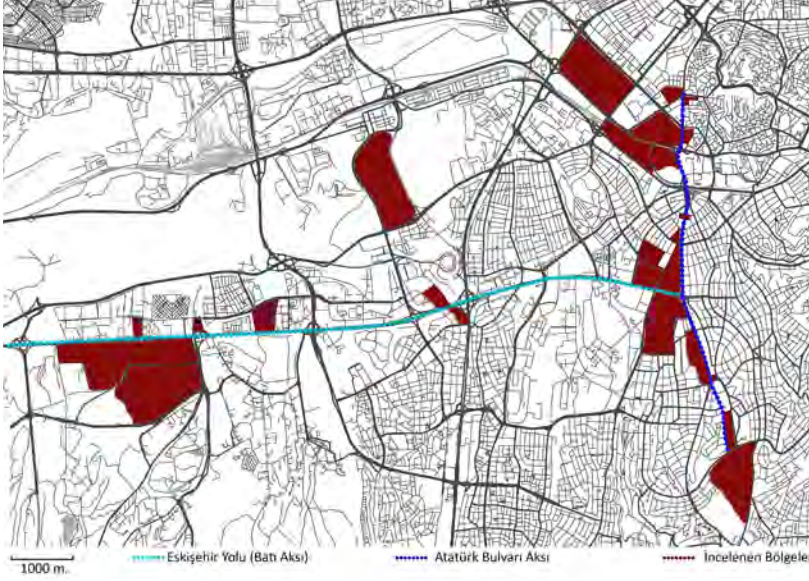
Şekil 26. Atatürk Bulvarı ve Eskişehir Yolu (batı) aksında bölgesel olarak incelenen alanların kent içerisindeki birleşik gösterimi (Google Earth görüntüsü üzerine yazar tarafından hazırlanmıştır).

çakıştırılmıştır. Böylelikle, bu iki döneme ait plan verileri 2 boyutlu ve 3 boyutlu olarak kavranabilmiştir. Bu kapsamda gerçekleştirilen tipomorfolojik analizler bir başkentin temel oluşum aksını oluşturan kentsel elemanların mimari ölçekte analizini gerçekleştirmek ve morfolojik yapıdaki değişimi bu ölçekte tespit etmek üzerine kurulmuştur. Böylece, hem Conzen'in tümdengelim yaklaşımı hem de Caniggia'nın tümevarımsal bakış açısı belirlenen alanlar üzerinden okunmuştur (Şekil 27).

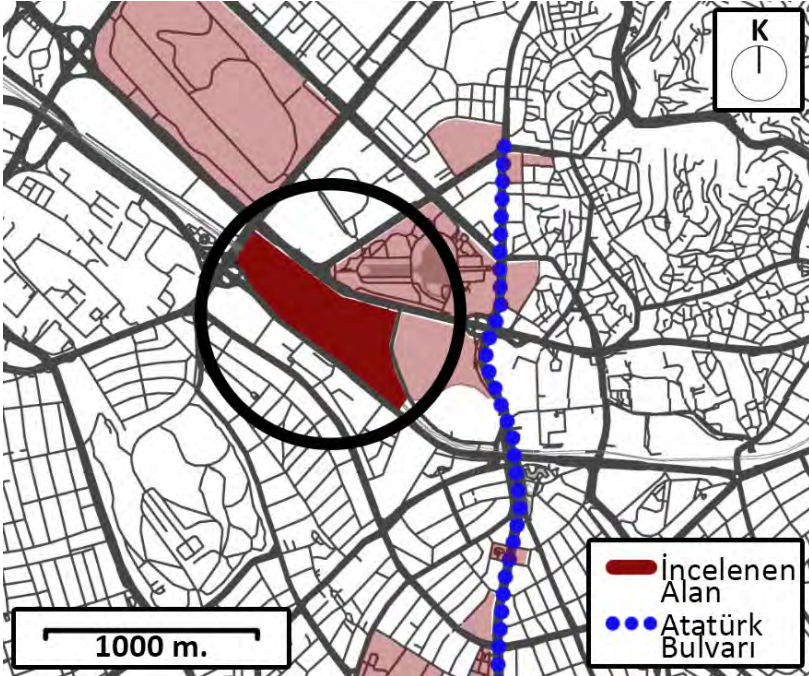
Başkent Ankara'nın Cumhuriyet'i temsil eden mekanlarını üzerinde taşıyan Atatürk Bulvarı çok sayıda tarihi yapıyı içerisinde barındırmaktadır. Her bölge için ayrı ayrı gerçekleştirilen tipomorfolojik analizlerde, örneğin; Ulus'tan Kızılay'a inen aks çevresinde yer alan tarihi tren garı binası ve yakın bölgelerinin analizinde biçim ve ölçek yaklaşımının günümüzde tamamıyla değiştiği gözlemlenmiştir. Erken Cumhuriyet Dönemi yapısı olan ve aynı zamanda Cumhuriyet'in ilk yıllarına dair modernleşme sürecini temsil eden bu yapı ve çevrelediği alan, Atatürk Bulvarı'nın yatay kolunun bir odak noktası olarak nitelendirilebilmektedir (Şekil 28). Ancak günümüzde, bu yapı ile aynı arazi çevresinde ve arka cephesine bakan kısımda inşa edilen yeni gar binası tarihsel dönemi yansıtan mimari üslup ve kütsel kararlar bakımından oldukça farklı bir yaklaşımı benimsemektedir (Şekil 29).

Tipomorfolojik analizler ile, başkentin değişen morfolojik yapısında, tarihi kenti yansıtan Atatürk Bulvarı ile yeni kenti yansıtan batı aksında binaların nitelikleri, yapı malzemeleri ve yükseklikleri itibariyle önemli ölçüde farklılaşmaların oldu-

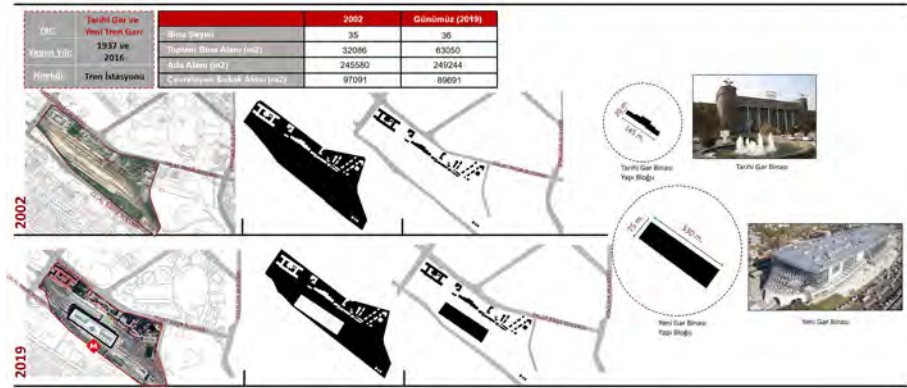

Şekil 27. Tipo-morfolojik analiz bölgeleri.

Şekil 28. Tren Garı alanını gösteren anahtar harita.

Şekil 29. Tarihi Gar ve Yeni Tren Garı çevresinin tipolojik analizi (yazar tarafından oluşturulmuştur, a. Url-1; b. Url-2).

ğu ortaya konulmuştur (Şekil 30, Şekil 31, Şekil 32). Bu durum, çalışmanın yöntem kurgusunda vurgulanmak istenen 'zaman, biçim, ölçek' kavramlarını tarihten günümüze dek incelenen Ankara için açıkça ortaya çıkarmıştır.

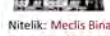

Sonuç

Başkentlerin ülkeleri için bir temsil niteliği taşıması sebebiyle, bu şehirlere etki eden dönemlerin morfolojik olarak analizi çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Çalışmaya konu olan Ankara'nın başkent olmadan önce sahip olduğu kentsel düzeni ve başkent oluşu ile geliştirilen planlama kararları kente ekonomik, sosyal ve politik konularda etki etmiştir. Ankara'nın başkent oluşundan bu yana geçirmiş olduğu her dönem kentin formu ve şekillenmesi üzerinde etkin yansımaları sahiptir. Bu sebeple çalışmada, Ankara'nın tarihsel süreçte geçirdiği değişimi tüm kent ölçeğinde ve mimari ölçekte analiz etmek amaçlanmıştır.

Ankara'nın başkent oluşunda rol oynayan etmenlerin kentsel ölçekte tespiti için kent gelişimine etki eden planlama dönemleri tarihi haritalar üzerinden incelenmiş ve Mekân Dizimi (Space Syntax) yöntemi ile analiz edilip kentin mekânsal düzenini matematiksel ve fiziksel olarak açıklamak hedeflenmiştir. Mekân Dizim yöntemi ile başkent tarihsel dönemlerdeki mekânsal örüntüleri ve kentin biçimlenişine dair veriler elde edilmesi amaçlanmıştır; kentin tanımlanmasında öne çıkan akslar ve bölgeler belirlenmiştir. Kent ölçeğinde elde edilen bu bulgular, başkent mekânsal gelişiminin farklı bir ölçekten değerlendirilmesi ve mekânsal kurgusunda rol oynayan kentsel bileşenleri açıklamak ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu noktada ise, tipo-morfolojik yaklaşım ile başkent planlanmasında öne çıkan bölgelerin değişim sürecine mimari ölçekten bir bakış açısı geliştirilmiştir. Böylelikle, Ankara'nın başkent oluşunu etkileyen dönemler ve başkent ilan edildikten sonra gelişen tarihsel süreçler iki farklı morfolojik yöntem ile kurgulanarak kentsel ve mimari ölçeklerde ortaya konulmuştur.

Bir Cumhuriyet Başkentinin Değişen Morfolojik Yapısı: Ankara Örneği

ULUS BÖLGESİ MEVCUT BİNA TİPOLOJİLERİ TABLOSU								
BİNA ÖLÇEĞİ					GÖRÜNSEL ÖLÇEK			
Bina	Bina Blok Planı	Bina Taban Alanı	Bina Yüksekliği	Yapı Malzemesi	Binanın Bulunduğu Yapı Adası Alanı	Adadaki Toplam Bina Taban Alanı	Çevreleyen Caddeler	
Atatürk Kültür Merkezi Nitelik: Kültür Merkezi Yapım Yılı: 1981-87	 105 m. 105 m.	11.500 m ²	20 m.	Betonarme	 739737 m ²	 12839 m ²	 SİTANIN CAĞRISI HALKININ CAĞRISI SEYİT NİHAZİ CAĞRISI	
Tarihi Ankara Garı Nitelik: Gar Kompleksi Yapım Yılı: 1935-37	 20 m. 145 m.	2900 m ²	32 m.	Betonarme + Ankara Taşı (andezit) kaplama	 249244 m ²	 63050 m ²	 TALAT PAŞA BULVARI CEZALİPAŞA BULVARI	
Yeni Tren Garı Nitelik: Gar Kompleksi Yapım Yılı: 2014-16	 75 m. 330 m.	25000 m ²	30 m.	Çelik + Prefabrik Sistemler	 134621 m ²	 23637 m ²	 TALAT PAŞA BULVARI CEZALİPAŞA BULVARI	
CSO Yeni Konser Salonu Nitelik: Konser Salonu, Müze ve Galerî, Koro Çalışma Binaları Yapım Yılı: 1997-2020	 85 m. 260 m. 120 m.	22000 m ²	39.3 m.	Pnömatik Balon Kalıp Betonarme + Çelik	 134621 m ²	 23637 m ²	 TALAT PAŞA BULVARI ULUDAĞ YOLU	
İTBMM Binası (Kurtuluş Savaşı Müzesi) Nitelik: Meclis Binası Yapım Yılı: 1915-20	 32 m. 43 m.	950 m ²	~ 4 m. (Bodrum kat üzerine inşa edilmiş tek katlı bina.)	Ankara Taşı (andezit)	 65443 m ²	 21412 m ²	 Rıdvanî Cd. Cumhuriyet Cd. Atatürk Bulvarı	
İLTBMM Binası (Cumhuriyet Müzesi) Nitelik: Meclis Binası Yapım Yılı: 1924	 35 m. 73 m.	2700 m ²	~ 8 m. (Bodrum kat üzerine inşa edilmiş iki katlı bina.)	Kesme Taş + Ankara Taşı (andezit)	 65443 m ²	 21412 m ²	 Rıdvanî Cd. Cumhuriyet Cd. Atatürk Bulvarı	
Ulus İş Hanı (a) ve Anafartalar Çarşısı (b) Nitelik: Çarşı ve Alışveriş Binası Yapım Yılı: (a) 1955 (b) 1965	 95 m. 400 m. 30 m. 70 m.	4000 m ² 6000 m ²	~ 15 m. ~ 55 m.	Alüminyum Giydirmeler + Çelik + Plaka Cam	 19457 m ²	 9538 m ²	 Anafartalar Cd. Cumhuriyet Cd. Atatürk Bulvarı	
Melike Hatun Camii Nitelik: Dini Bina Yapım Yılı: 2017	 25 m. 160 m.	4000 m ²	Camii: 43 m. Minareler: 72 m.	Betonarme + Marmara Taşı kaplama	 33983 m ²	 4624 m ²	 Talat Paşa Bulvarı Ankara-Seyhan Cd. Anıtkabul Bulvarı	

Şekil 30. Ulus bölgesi mevcut bina tiyolojileri tablosu.

KIZILAY-ÇANKAYA BÖLGESİ MEVCUT BINA TİPOLOJİLERİ TABLOSU							
BİNA ÖLÇEĞİ				ÇEVRESEL ÖLÇEK			
Bina	Bina Blok Planı	Bina Taban Alanı	Bina Yüksekliği	Yapı Malzemesi	Binanın Bulunduğu Yapı Adası Alanı	Adadaki Toplam Bina Taban Alanı	Çevreyeyen Caddeler
Kızılay AVM Nitelik: Alışveriş Merkezi Yapım Yılı: 1993-2011		3000 m ²	~ 70 m.	Betonarme		24559 m ²	
Sıraçoğlu Mahallesi Nitelik: Toplu Konut Yapım Yılı: 1946		26158 m ² (75 Bina)	~ 6 m., 9 m., 12 m. (Bodrum üzerine 2, 3, 4 katlı binalar)	Betonarme		26158 m ²	
TBMM Nitelik: Günümüzdeki Meclis Binası Yapım Yılı: 1960		40000 m ²	~ 30 m.	Betonarme Beyaz traverten kaplama		475942 m ²	
Çankaya Köşkü Nitelik: Cumhurbaşkanlığı Binası - Pembe Köşk Yapım Yılı: 1932		7800 m ²	~ 8-10 m.	Rustik taş kaplama		530777 m ²	

Şekil 31. Kızılay bölgesi mevcut bina tipolojileri tablosu.

Gerçekleştirilen tarihsel, mekânsal ve morfolojik analizler sonucunda Başkent Ankara için genel ölçekte şu temel çıkarımları yapmak mümkündür:

- Başkent Ankara, karakter değiştiren ve bu değişim sürecine ait yansımaların morfolojik yapısında açıkça gözlemlenebildiği bir kenttir.
- Başkent'in tarihinden günümüze dek tanık olduğu ekonomik, politik, kültürel ve sosyal değişimler kentin fiziksel yapısında etkilere sahiptir.
- Ankara'da, tarihsel dönemlerin ve uygulanan planlama kararlarının izleri devam etmekte ancak; yapısal olarak ve kullanım niteliği itibariyle değişimlere uğramaktadır.
- Kentin tarihsel merkezleri günümüzde hâla potansiyel ifade eden mekânlar olup; yansıttıkları mimari dönemler ve sahip oldukları morfolojik karakterleri ile korunması ve geleceğe aktarılması önem taşımaktadır.
- Kentin başkent karakterini oluşturan özgün yönetim aksı Atatürk Bulvarı'nın biçimsel karakteri itibariyle değişen morfolojik yapıda olduğu tespit edilmiştir.

Bir Cumhuriyet Başkentinin Değişen Morfolojik Yapısı: Ankara Örneği

YENİ DÖNEMDE GELİŞEN AKS ÜZERİNDEKİ MEVCUT BİNA TİPOLOJİLERİ TABLOSU							
Bina	BİNA ÖLÇEĞİ			Yapı Malzemesi	ÇEVRETELİ ÖLÇEK		
	Bina Blok Planı	Bina Taban Alanı	Bina Yüksekliği		Binanın Bulunduğu Yapı Adası Alanı	Adadaki Toplam Bina Taban Alanı	Çevreleyen Caddeler
<p>Cumhurbaşkanlığı Sarayı</p> <p>Nitelik: Cumhurbaşkanlığı Kompleksi Yapım Yılı: 2012-14</p>	 <p>195 m. 130 m. 101,51 m.</p>	31500 m ²	31 m.	Çelik konstrüksiyon Mermer kaplama Ahşap işleme	798023 m ²	90407 m ²	 <p>Cumhurbaşkanlığı Sarayı Caddesi</p>
<p>Armada (a) (a') ve Next Level (b)</p> <p>Nitelik:AVM, Ofis, Rezidans Yapım Yılı:(a) 2002 (a') 2013 (b) 2013</p>	 <p>140 m. 155 m. 85 m. 140 m. 130 m.</p>	Toplam: 8000 m ²	(a) 30-123 m. (b) 134-113-100 m.	Çelik konstrüksiyon Giydirme cam cephe Alüminyum Kompozit Levha	52892 m ²	20735 m ²	 <p>ESKİŞEHİR YOLU (Dumlupınar Bulvarı) KONUK YOLU</p>
<p>Cepa (a) ve Kentpark (b)</p> <p>Nitelik:AVM, Ofis, Rezidans Yapım Yılı:(a) 2007 (b) 2010</p>	 <p>26 m. 135 m. 82 m. 180 m. 100 m.</p>	Toplam: 58000 m ²	(a) 51 m. (kule binası 80 m.) (b) - 55 m.	Çelik konstrüksiyon Açılabilir cephe modülleri Alüminyum panel	157262 m ²	59467 m ²	 <p>ESKİŞEHİR YOLU (Dumlupınar Bulvarı) KÖZÜLÜ KAVŞAĞI</p>
<p>Maidan İş ve Yaşam Merkezi</p> <p>Nitelik:AVM, Ofis, Rezidans Yapım Yılı: 2017</p>	 <p>70 m. 70 m. 70 m. 80 m.</p>	8440 m ²	~ 60 m.	Modüler sistem çelik konstrüksiyon Giydirme cam cephe	35705 m ²	8440 m ²	 <p>ESKİŞEHİR YOLU (Dumlupınar Bulvarı)</p>
<p>Mahalli</p> <p>Nitelik:AVM, Ofis, Rezidans Yapım Yılı: 2017</p>	 <p>120 m. 54 m. 47 m.</p>	9764 m ²	~ 80 m.	Çelik konstrüksiyon Giydirme cam cephe	52176 m ²	9764 m ²	 <p>ESKİŞEHİR YOLU (Dumlupınar Bulvarı)</p>
<p>Şehir Hastanesi</p> <p>Nitelik:Hastane ve sağlık birimleri Yapım Yılı: 2019</p>	 <p>440 m. 165 m. 150 m. 545 m.</p>	154664 m ²	~ 50 m.	Betonarme Cam cephe	829956 m ²	154664 m ²	

Şekil 32. Batı aksı mevcut bina tipolojileri tablosu.

- Kentler gelişip büyürken değişilmesi ve yeni bağlantı hatlarının eklenmesi kaçınılmazdır. Yeni gelişen batı aksı da bu nitelikte bir kentsel bileşendir ancak; karakteristik olarak eski Ankara'dan tamamen bağımsız ve kontrolsüz bir büyüme içerisinde olduğu saptanmıştır.

Sonuç olarak, kentteki değişimler Ankara'nın başkent özelliğine yön veren alanları ve kent omurgasını kentsel ve mimari ölçeklerde açıkça etkilemiştir. Bu çalışma ile, hem kentsel hem de mimari ölçekte farklı morfolojik yöntemlerin birarada

değerlendirilmesiyle bir başkent in değişen yapısını morfolojik olarak analiz etmenin önemi vurgulanmaktadır.

Notlar

1. Bu bildiri, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Kentsel Tasarım Anabilim Dalı Kentsel Tasarım Programı'nda, Prof. Dr. Ayşe Sema Kubat danışmanlığında tamamlanan "Bir Başkent in Morfolojik Değişimi: Ankara Örneği" (2020) adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

2. Bildiride analizi yapılan tarihi harita ve planlar, ODTÜ Harita ve Plan Arşivi'nden elde edilerek yazar tarafından görselleştirilmiştir

Kaynaklar

Abarkan, A. (2009). The study of urban form in Sweden. *Urban Morphology*, 13(2), 121.

Bayraktar, A. N. (2016). Başkent Ankara'da Cumhuriyet Sonrası Yaşanan Büyük Değişim: Modern Yaşam Kurgusu ve Modern Mekânlar. *VEKAM Ankara Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 67-80.

Cataldi, G., Maffei, G. L., & Vaccaro, P. (2002). Saverio Muratori and the Italian school of planning typology. *Urban morphology*, 6(1), 3-14.

Cengizkan, A. (2009). Ankara 1923-1938: Çağdaş Bir Ulus Devletin Modern ve Planlı Başkent i. Ankara: Kara Kalpaklı Kent. İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayını, İstanbul, 17-64.

Cengizkan, A. (2010). Türkiye için modern ve planlı bir başkent kurmak: Ankara 1920-1950. Bir Başkent in Oluşumu: Avusturyalı, Alman ve İsviçreli Mimarların Ankara'daki İzleri, 24-41.

Conzen, M. R. G. (1960). Alnwick, Northumberland: a study in town-plan analysis. *Transactions and Papers (Institute of British Geographers)*, (27), iii-122.

Gauthiez, B. (2004). The history of urban morphology. *Urban morphology*, 8, 71-90.

Günay, B. (2006). Ankara çekirdek alanının oluşumu ve 1990 nazım planı hakkında bir değerlendirme. İçinde Şenyapılı, T.(der.), Cumhuriyet'in Ankara'sı, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 60-118.

Hall, T. (2006). *Routledge contemporary human geography series. Urban Geography* 3rd edition,(102-103). London and New York published.

Hillier, B. & Hanson, J. (1984) *The Social Logic of Space*. Cambridge University Press, Cambridge, UK.

Holanda, F., Medeiros, V., Ribeiro, R., & Moura, A. (2015, July). Brasília: Fragmented metropolis. In *Proceedings 10th International Space Syntax Symposium* (pp. 13-17).

- Işın, E. (Ed.). (2009). Ankara: Cumhuriyeti İnşa Eden Kent. Ankara: Kara Kalpaklı Kent. İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayını, İstanbul, 11-15.
- Jiang, B. (1998). A space syntax approach to spatial cognition in urban environments. In Position paper for NSF-funded research workshop Cognitive Models of Dynamic Phenomena and Their Representations.
- Keleş, R., & Duru, B. (2008). Ankara'nın Ülke Kentleşmesindeki Etkilerine Tarihsel Bir Bakış. *Mülkiye Dergisi*, 32(261), 27-44.
- Keskinok, H. Ç. (Ed.). (2009). Cumhuriyet Devrimi'nin yolu Atatürk Bulvarı. Reklam Reklam.
- Kropf, K. (2017). *The Handbook of Urban Morphology*. John Wiley & Sons.
- Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space*. Routledge.
- Moudon, A. V. (1992). A catholic approach to organizing what urban designers should know. *Journal of Planning Literature*, 6(4), 331-349.
- Mihçioğlu Bilgi, E. (2010). *The Physical Evolution of the Historic City of Ankara Between 1839 and 1944: A Morphological Analysis*. Doktora Tezi. METU, Ankara.
- Rapaport, A. (1977). *Human aspects of urban form*. New York, 10.
- Tankut, G. (1988). Ankara'nın Başkent Olma Süreci. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 8(2), 93-104.
- Tankut, G. (1990). *Bir Başkent'in İmarı 1929-39*. Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Tekeli, İ. (1980). Türkiye'de kent planlamasının tarihsel kökleri. Türkiye'de İmar Planlaması, ODTÜ, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, 17-18.
- Thorns, D. C. (2002) *The Transformation of Cities: Urban Theory and Urban Life*. New York: Palgrave Macmillan.
- Tunçer, M. (2001). Ankara (Angora): Şehri Merkez Gelişimi (14.-20. yy) (Vol. 292). Kültür Bakanlığı, Ankara.